

**Міністерство освіти і науки України
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

ОСНОВИ ВІКТИМОЛОГІЇ

Навчально-методичний посібник
для підготовки здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавр за
освітньо-професійною програмою галузі знань 23 Соціальна робота,
спеціальності 231 Соціальна робота

Укладачі: В. В. Анголенко, Т. О. Гладун, Ю. О. Лисенко, Н. М. Печериця

**Харків
2023**

УДК 378.016:343.8(075)
О-75

Укладачі:

Анголенко В.В., кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Гладун Т.О., кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Лисенко Ю.О. кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Печериця Н.М., кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Рецензенти:

Волкова К. С., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Горбачова І. М. завідувач сектору з питань попередження правопорушень та захисту прав дітей служби у справах дітей по Основ'янському району.

О-75 Основи віктимології: навч.-метод. посібник для здобувачів вищої освіти освітнього рівня бакалавр / уклад.: В. В. Анголенко, Т. О. Гладун, Ю. О. Лисенко, Н.М. Печериця. – Харків 2023. – 148 с.

Навчально-методичний посібник містить розширені матеріали лекцій, плани практичних та семінарських занять, завдання для самостійної роботи, питання для семестрового контролю. Видання має на меті ознайомити здобувачів освіти з процесом віктимізації особистості та наслідками, формувати здатність до діяльності з попередження набуття віктимності особистості, а також формувати вміння здобувачів вищої освіти оцінювати проблеми, потреби, специфічні особливості та ресурси клієнтів.

УДК 378.016:343.8(075)

Рекомендовано до друку науково-методичною радою академії Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
Протокол № 5 від 10 травня 2023 року

© ХГПА, 2023
© Анголенко В.В.,
© Гладун Т.О.,
©Лисенко Ю.О.,
©Печериця Н.М.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	6
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ	8
Розділ 1. Теоретичні засади віктимології	8
Тема 1. Віктимологія як наука	8
Тема 2. Методи віктимології	14
Тема 3. Характеристика віктимності та віктимізації	21
Тема 4. «Віртуальна жертва»: віртуалізація як шлях віктимізації індивіда	29
Тема 5. Віктимологічна профілактика злочинності	36
Розділ 2. Основні характеристики віктимологічного запобігання злочинності	
Тема 6. Недискримінація постраждалої особи	54
Тема 7. Віктимологічне запобігання злочинам стосовно жінок, неповнолітніх осіб та осіб похилого віку	61
Тема 8. Віктимна поведінка окремих категорій постраждалих осіб від злочинів	69
Тема 9. Віктимологія насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи	78
Тема 10. Віктимологія злочинів у сфері сімейно-побутових відносин	84
Тема 11. Віктимологія «фонових» явищ злочинності	92
ТЕМАТИКА І ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	105
Семінарське заняття №1 до теми: Віктимологія як наука: поняття, предмет, система, методологія та завдання	105
Семінарське заняття №2 до теми: Віктимність та віктимізація, їх основні характеристики	106
Семінарське заняття №3 до теми: «Віртуальна жертва»: віртуалізація як шлях віктимізації індивіда	107
Семінарське заняття №4 до теми: Віктимологічна профілактика злочинності	109
Семінарське заняття №5 до теми: Недискримінація постраждалої особи	111
Семінарське заняття №6 до теми: Віктимологічне запобігання злочинам стосовно жінок, неповнолітніх осіб та осіб похилого віку	112
Семінарське заняття №7 до теми: Віктимна поведінка окремих категорій постраждалих осіб від злочинів	114
Семінарське заняття №8 до теми: Віктимологія насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи	115
Заняття восьме: Тема: Віктимологія «фонових» явищ злочинності	117
ТЕМАТИКА І ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	118
Практичне заняття №1 до теми: Методи та система віктимології	118

Практичне заняття №2 до теми: Поняття, ознаки та характеристики віктимності та віктимізації	119
Практичне заняття №3 до теми: «Віртуальна жертва»: віртуалізація як шлях віктимізації індивіда	120
Практичне заняття №4 до теми: Віктимологічна профілактика злочинності	122
Практичне заняття №5 до теми: Недискримінація постраждалої особи	123
Практичне заняття №6 до теми: Віктимологічне запобігання злочинам стосовно жінок, неповнолітніх осіб та осіб похилого віку	124
Практичне заняття №7 до теми: Віктимна поведінка окремих категорій постраждалих осіб від злочинів	126
Практичне заняття №8 до теми: Віктимологія насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи	127
Практичне заняття №9 до теми: Віктимологія злочинів у сфері сімейно-побутових відносин	128
Практичне заняття №10 до теми: Віктимологічна профілактика «фонових» явищ	130
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ	131
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	134
ДОДАТКИ	139

ПЕРЕДМОВА

На сьогодні спостерігається стрімке зростання широкого поля різноманітних причин, що можуть трансформувати особистість у жертву несприятливих умов соціалізації та тому, важливо уміло здійснювати підбір відповідних соціально-педагогічних форм та методів профілактики віктимної поведінки в соціумі.

Навчально-методичний посібник «Основи віктимології» розроблений для здобувачів вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота освітнього рівня бакалавр та може застосовуватись для підготовки здобувачів вищої освіти інших гуманітарно-педагогічних спеціальностей.

У навчально-методичному посібнику на основі сучасних досліджень науковців системно викладено лекційний матеріал щодо сутності віктимології, основних понять, ознак, характеристик, напрямів сучасної віктимології, віктимізації окремих категорій осіб, основних характеристик віктимологічного запобігання злочинності.

Матеріали семінарських занять призначені для того, щоб допомогти здобувачам вищої освіти вивчити теоретичні та методологічні засади віктимології та особливості організації заходів віктимологічної профілактики.

Практичні завдання включають короткі методичні рекомендації щодо їх виконання та спрямовані на формування і закріплення знань щодо особливостей поведінки жертв соціалізації різних типів, можливостей подолання наслідків віктимізації та засобів впливу на власну віктимогенність. До кожної теми у навчально-методичному посібнику поданий перелік необхідної літератури для ознайомлення.

ВСТУП

Мета освітнього компонента полягає в опануванні здобувачами вищої освіти знань щодо загальнотеоретичних положень і концепцій віктимології (аналіз стану віктимності та прогнозу віктимізації суспільства, характеристики постраждалих від злочинів та віктимологічної детермінації) та організації заходів віктимологічної профілактики.

Завдання – засвоєння теоретичних знань з основних понять віктимології; вивчення сучасних підходів до обґрунтування, сприйняття та психолого-педагогічної допомоги постраждалим різних типів; практичне вирішення завдань аналізу та прогнозу віктимності та віктимізації, й на цій основі визначення найбільш ефективних заходів загальної, спеціальної та індивідуальної віктимологічної профілактики; визначення значимості та сфери застосування віктимологічних знань у професійній діяльності працівника соціальної сфери.

Вивчення освітнього компонента спрямоване на формування загальних та фахових *компетентностей* здобувачів вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота:

- здатність реалізувати свої права та обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (демократичного) соціуму та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини та громадянина в Україні;
- здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями;
- здатність прогнозувати перебіг різних соціальних процесів;
- здатність розробляти шляхи подолання соціальних проблем і знаходити ефективні методи їх вирішення;
- здатність ініціювати соціальні зміни, спрямовані на піднесення соціального добробуту;
- здатність взаємодіяти з клієнтами, представниками різних професійних груп та громад.

Вивчення освітнього компонента спрямоване на досягнення таких *програмних результатів навчання*:

- здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування професійних і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між соціальними подіями та явищами;
- ідентифікувати, формулювати та розв'язувати завдання у сфері соціальної роботи, інтегрувати теоретичні знання та практичний досвід;
- теоретично аргументувати шляхи подолання проблем та складних життєвих обставин, обирати ефективні методи їх вирішення, передбачати наслідки;
- приймати практичні рішення для покращення соціального добробуту та підвищення соціальної безпеки;
- демонструвати вміння креативно розв'язувати проблеми та приймати інноваційні рішення, мислити та застосовувати творчі здібності до формування принципово нових ідей.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Розділ 1. Теоретичні засади віктимології

Лекція 1

Тема: Віктимологія як наука

План:

1. Виникнення та розвиток віктимології.
2. Поняття, предмет та завдання віктимології.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Головкін Б. М. Віктимність як основна категорія віктимології. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. Вип. 20. С. 6. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/golovkin_20.pdf
3. Кримінологічна віктимологія : посібник / за заг. ред. професора О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
4. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.

Питання 1. Виникнення та розвиток віктимології.

Історія вчення про жертву злочинного посягання, її психологічні типи знаходимо вже в стародавніх легендах та міфах. Слід підкреслити, що в кінці XIX – на початку XX століття тема жертви стала досліджуватися у сфері наукового вивчення аспектів вчинення злочинів, зокрема у працях фахівців кримінального та кримінально-виконавчого права, кримінології, криміналістики та психології. Одними з перших, хто писав на віктимологічну тематику, вважаються Ф. Джас «Вбивство та його мотиви» і А. Фейербах з його книгою «Документальне викладення знаменитих злочинів».

Водночас офіційним оформленням віктимології як окремого наукового напрямку слід вважати період з 1941 та 1947–1948 років, коли

були опубліковані розроблені ними основні теоретичні положення віктимології. Установити ж вченого, якого можна було б назвати засновником віктимології в її сучасному розумінні, важко. Але ще в ранніх своїх дослідженнях Г. Гентіг наголошував на наявності тісних зв'язків між жертвою і злочинцем та їх взаємодією в процесі вчинення злочину. Вже у 1941 році була опублікована його стаття «Зауваження до інтеракції між злочинцем і жертвою». Згідно з його аргументацією, жертва злочину не повинна розглядатися лише як пасивний об'єкт, оскільки вона – активний суб'єкт криміналізації. Він показав, що, досліджуючи виникнення ситуацій за значною кількістю кримінальних справ, можна знайти жертву, яка піддається, сприяє чи провокує, тобто вона є одним із причинних факторів. Пізніше, у 1948 році, Г. Гентіг опублікував монографію «Злочинець та його жертва». У цій праці він розглядає злочинця і потерпілого як суб'єктів взаємодіючого партнерства. У низці випадків жертва формує, виховує злочинця і завершує його становлення, вона мовчазливо погоджується стати жертвою, кооперується зі злочинцем і провокує його. У роботі розглядаються різні типові ситуації і відносини, пов'язані з особистістю і поведінкою жертви, різні типи жертв, які наділені особливою привабливістю для злочинців. Згодом Г. Гентіг у 1956 році опублікував багатотомну працю «Злочин», останній том якої «Жертва як елемент навколишнього світу» оцінюється фахівцями як справжня енциклопедія віктимологічного вчення, що вплинула на подальший розвиток не тільки віктимології, але й кримінології, психології тощо. Водночас засновником учення про жертву на принципово новому рівні є Б. Мендельсон. Саме Б. Мендельсон запропонував розглядати віктимологію, як самостійну наукову дисципліну.

У своїй доповіді «Нові психосоціальні горизонти: віктимології» на конференції психіатрів у Бухаресті (1947 рік) а також у праці «Нова галузь біопсихосоціальної науки – віктимологія» Б. Мендельсон розкрив багато основних теоретичних положень віктимології, а саме: а) понятійний

апарат, окремі групи жертв; б) уперше дає поняття «кримінальна пара», «добровільна жертва», «кандидат у жертви», «жертва-провокатор», «жертва-агресор», «індекс жертвовності». У 1975 році Б. Мендельсон опублікував монографію «Загальна віктимологія», в якій він розвив свою віктимологічну концепцію, пов'язуючи її зі створенням «клінічної» чи «практичної» віктимології, до змісту поняття якої повинні бути включені не лише жертви злочинів, а й жертви природних катаклізмів, геноциду, етнічних конфліктів та війн.

У 1968 р. японський дослідник Коїті Міядзава виділив загальну (стать, вік, діяльність тощо) і спеціальну (психологічні особливості, емоційна нестійкість тощо) віктимологію. У багатьох країнах виникли об'єднання на підтримку жертв злочинності, так зване «Біле кільце». Того ж року інший японський вчений К. Хігуті провів дослідження сфери делінквентності неповнолітніх.

Швейцарський вчений Г. Еленбергер розглядав «жертву» з точки зору психології. У них значне місце посідають так звана природжена жертва й паталогічний стан, що породжують віктимологічні ситуації. Г. Еленбергер розглядає соціальну ізоляцію як найбільш важливий чинник віктимізації.

Швейцарський вчений Р. Гассер у монографії «Віктимологія. Короткі роздуми про одне нове кримінологічне поняття» докладно викладає історію розвитку віктимології, досліджує жертву на соціологічному, психологічному й біологічному рівнях. Значне місце у віктимологічних дослідженнях у західних країнах посідають праці Г. Шнайдера («Віктимологія», «Жертва і злочинець – партнери у злочині»), В. Нагеля («Про місце віктимології в кримінології»), С. Шафера («Жертва та її злочинець»), А. Фаттах («Жертва – співучасник злочину») та ін. Це далеко не повний перелік праць віктимологічного характеру, опублікованих у 1960–1970-х роках.

З 1973 року проводяться міжнародні конгреси, конференції, симпозиуми з віктимології: 1973 рік (Єрусалим, Ізраїль); 1975 рік

(Белладжо, Італія); 1976 рік (Бостон, США); 1979 рік (Мюнстер, ФРН); 1980 рік (Вашингтон, США); 1982 рік (Токіо, Японія); 1989 рік (Загреб, Югославія).

У 1979 році в Мюнстері в період роботи III симпозиуму було утворено під егідою ООН Всесвітнє віктимологічне товариство.

У 70–90-ті роки ХХ століття поряд зі значною кількістю статей, цілком або частково присвячених віктимологічним проблемам, публікуються монографії, в яких досліджуються історія і витоки віктимології, її основні положення, термінологія, понятійний апарат, науковий статус, перспективи теоретичного розвитку і практичного використання результатів тощо.

У 1990 році вийшла у світ фундаментальна робота Б. Холиста з віктимології, у якій шляхом використання значних соціологічних і психологічних даних здійснюється аналіз поведінки жертви злочину та її ролі у конкретній кримінальній ситуації.

У ХХІ столітті поняття «жертва» продовжують вивчати: психологи, юристи, психотерапевти, соціальні педагоги. Однак, сьогодні сучасна західна віктимологія орієнтована на захист прав жертв, профілактику насильства, боротьбу з віктимблеймінгом тощо. Отже, віктимологія визнає широке коло причин, які можуть перетворювати людину на жертву. Підставою для визнання людини жертвою достатньо власного відчуття людиною завданої їй шкоди.

Питання 2. Поняття, предмет та завдання віктимології.

Розрізняють віктимологію в широкому та вузькому її значеннях. У ширшому сенсі Д. Рівман відносить віктимологію до сфери безпеки життєдіяльності. У широкому значенні віктимологія, в якому ми будемо її використовувати, – це окрема наука, що вивчає як жертв злочинів, так і жертв певних соціальних і природних явищ (війн, стихійних лих тощо). Ця галузь охоплює не лише право і кримінологію, а й такі науки, як соціологія, психологія, психіатрія, соціальна педагогіка, соціальна робота.

Виникнення віктимології пов'язано з достатньо відомим явищем в історії формування багатьох наук, коли в результаті проведених досліджень у межах окремих галузей знань накопичується такий матеріал, який під впливом суспільних потреб притягує увагу фахівців у сфері спеціальних знань. Саме в процесі взаємного впливу нового дослідницького матеріалу та суспільних потреб відбувається диференціація галузей науки або з окремих галузей знань виділяються нові за своїм змістом. Такий історичний процес відбувався в період становлення та розвитку соціальної віктимології як окремої галузі знань, що вивчає розвиток людей з фізичними, психічними, соціальними та особистісними дефектами та відхиленнями; виявляє категорії людей, чий соціально-економічний, правовий, соціально-психологічний статус зумовлює або створює передумови для нерівності в умовах конкретного суспільства, для дефіциту можливостей, розвитку і самореалізації; аналізує причини та розробляє зміст, принципи, форми й методи профілактики, мінімізації, компенсації, корекції тих обставин, внаслідок яких людина стає жертвою несприятливих умов соціалізації.

Предмет віктимології – особливості соціальної поведінки реальних та латентних жертв соціалізації.

Завдання вивчення віктимології є:

а) віктимологічна характеристика жертв (потерпілих) злочинних посягань як на соціальному, так і на індивідуальному рівнях, згідно з їх класифікаційними диференційованими ознаками та властивостями віктимності певних груп ризику;

б) соціальні та особистісні (об'єктивні й суб'єктивні) причини й умови, які сприяють появі потерпілих; їх роль у генезисі й механізмі злочину;

в) особистісно-ситуаційна природа взаємодії злочинця і жертви під час вчинення злочину (віктимологічна ситуація);

г) комплекс запобіжних (профілактичних) заходів, спрямованих на

потерпілого та потенційну жертву на різних соціальних, у тому числі на індивідуальному рівні;

д) шляхи, засоби та способи захисту і відшкодування збитків, заподіяних потерпілому (жертві) внаслідок злочинного посягання.

Віктимологія могла б, на наш погляд, не просто вивчати жертву (потерпілого), її ставлення до злочинних посягань у конкретних видах злочинів, зокрема, проти особи, власності, стосовно неповнолітніх, жінок, літніх людей, у місцях позбавлення волі, стосовно військових, у сфері екології, економіки та в побуті тощо, а також в рамках соціально-педагогічної віктимології прогнозування перебігу соціалізації з огляду на конкретні умови індивіда та запобіганням розвитку віктимогенності особистості.

Нині соціальна віктимологія перебуває на початковому етапі становлення і розвитку, методологія, понятійний апарат якої складається і викристалізовується.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «віктимологія»?
2. Розкрийте особливості виникнення та розвитку віктимології?
3. Схарактеризуйте предмет і завдання віктимології?

Лекція 2

Тема: Методи віктимології

План:

1. Напрями та завдання соціальної віктимології.
2. Основні методи віктимології.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Головкін Б. М. Віктимність як основна категорія віктимології. Журнал східноєвропейського права. 2015. Вип. 20. С. 6. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/golovkin_20.pdf
3. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.

Питання 1. Напрями та завдання соціальної віктимології.

Розвиток сучасної соціальної віктимології йде за наступними напрямками:

1. Підготовка особистості (розробка алгоритмів оптимальної поведінки в криміногенних ситуаціях і спеціальний тренінг). Організація і проведення групових психологічних тренінгів або індивідуальних занять навчального характеру (придбання навичок ефективного вирішення міжособистісних конфліктів, навичок психофізіологічної саморегуляції та т.п.) дозволяє людям, які пройшли даний тренінг, більш ефективно взаємодіяти з оточуючими, знижуючи ризик виникнення конфліктних ситуацій у своєму житті.
2. Підвищення рівня захищеності осіб, чиї службові функції, рід діяльності та т.п. пов'язані з ризиком піддатися злочинному посяганню.
3. Зведення до мінімуму віктимогенних ситуацій, запобігання і припинення їх шляхом інформування громадян про віктимогенні «ситуації-пастки», з тим щоб вони по можливості уникали їх. Наприклад, своєчасне консультування та професійна підтримка шкільними

соціальними педагогами батьків з підшефних ними сімей сприяє зниженню ризику виникнення внутрісімейної напруженості, здатної позначитися на дітях.

4. Практика своєчасного і продуманого планування в галузі соціальної інфраструктури мікрорайонів і міста в цілому (будівництво житла, установ соціальної сфери тощо). Це сприяє запобіганню неконтрольованих міграційних процесів серед жителів даної території (у пошуках нової роботи, більш зручної школи для дитини тощо).

5. Допомога і підтримка осіб, які стали жертвами несприятливих факторів навколишнього середовища. Це, зокрема:

- створення спеціалізованих інститутів для дітей і жінок, які пережили насильство;

- розвиток соціальної інфраструктури, спеціалізованої під той чи інший дефект розвитку людини (наприклад, спортивний клуб для людей з інвалідністю);

- створення культурних і освітніх центрів для жертв не сприятливих умов соціалізації.

Охарактеризувавши напрями розвитку сучасної віктимології слід розглянути наступні соціально-педагогічні завдання:

- 1) Досліджуючи розвиток людей різного віку з фізичними, психічними, соціальними відхиленнями, розробляє загальні та специфічні принципи, цілі, зміст, форми та методи роботи з профілактики, мінімізації, компенсації, корекції цих відхилень;
- 2) Вивчаючи віктимогенні фактори та небезпеки процесу соціалізації, визначає можливості суспільства, держави, інститутів і агентів соціалізації для мінімізації, компенсації та корекції їх впливу на розвиток людини в залежності від її статі, віку та інших характеристик;
- 3) Виявляючи типи віктимних людей різного віку, сенситивність людей тієї чи іншої статі, а також віктимогенні фактори та небезпеки,

виробляє соціальні та психолого-педагогічні рекомендації щодо профілактики перетворення віктимних особистостей у жертв соціалізації;

- 4) Вивчаючи самовідношення людини, виявляє причини сприйняття їх себе як жертви соціалізації, визначає прогноз його подальшого розвитку і можливості надання допомоги з корекції самосприйняття і самоствавлення.

Отже, виникає потреба в підготовці фахівця соціальної сфери до роботи з особами задля профілактики віктимізації, або що стали жертвами несприятливих умов соціалізації. Найбільш очевидними жертвами несприятливих умов соціалізації є люди з інвалідністю, з психосоматичними дефектами та відхиленнями, діти-сироти, мігранти, вимушені мігранти, сім'ї які опинились в складних життєвих обставинах і демонструють поведінкові девіації, люди, що стали жертвами насильства. Всі ці категорії можна назвати віктимними особистостями.

Питання 2. Методи віктимології.

Методологічні принципи дозволяють розглядати жертву злочину, її соціальне оточення, соціальний статус, віктимогенні детермінанти як соціально-психологічні явища у постійній взаємодії та розвитку. Саме такий методологічний підхід має вирішальне значення в реалізації віктимологічних засад профілактики злочинів загалом.

Принцип діалектичного розвитку як один з найважливіших принципів пізнання жертви дає можливість дослідити причини та умови, що призводять до зростання рівня віктимізації особистості під час її становлення.

Не менш важливу роль у соціальній віктимології відіграють принцип загального взаємозв'язку і взаємозалежності явищ природи та суспільства. Можна стверджувати, що жертва не може вивчатися ізольовано, поза її зв'язком з іншими соціальними процесами.

Термін «метод», у його буквальному значенні, перекладається з грецької як «шлях» до будь-чого або виступає синонімом слів «засіб», «спосіб», «прийом» тощо.

У віктимології активно застосовується метод системного підходу. Він дає можливість дослідити об'єкт в єдності значної кількості взаємодіючих елементів, а якість об'єкта визначити не стільки набором складових його елементів, скільки характером взаємодії між ними. Тому неможливо допомогти потерпілому, доки не будуть детально досліджені всі внутрішні зв'язки та обставини, які у своїй сукупності створили умови тієї чи іншої ситуації, тим чи іншим чином вплинули на злочинну поведінку, сформували мотиваційну готовність правопорушника до протиправних дій.

Загальнонауковий метод структурно-функціонального аналізу дає можливість дослідити дії негативних явищ і процесів на особистість та розробити заходи віктимологічної профілактики.

Серед конкретних методів для проведення досліджень потерпілих осіб використовують статистичні й соціологічні методи.

Статистичні методи це сукупність прийомів і засобів, що використовуються для збирання, обробки та аналізу інформації, застосовують для: характеристики кількісно-якісних показників рівня віктимності та ступеня віктимізації потерпілої особи; установлення взаємозв'язків між правопорушниками та потерпілими; розробки прогнозу на майбутнє.

Серед соціологічних методів значного поширення у віктимології набули такі методи, як опитування, тестування, експертної оцінки, соціометрії, аналізу тощо.

Анкетний метод являє собою спосіб дослідження потерпілих шляхом опитування репрезентативного числа осіб, або узагальнення відомостей, наприклад, за спеціально розробленою письмовою анкетною з подальшим узагальнюючим аналізом й оцінкою зібраних даних. Анкетне опитування

може проводитися серед потерпілих працівників правоохоронних органів, або педагогів, представників громадських організацій чи окремих груп населення тощо. Перевага анкетного методу в тому, що він дозволяє одержувати дані за такими показниками, які неможливо виявити у статистичних матеріалах і, що особливо важливо, дає можливість проводити кількаразову перевірку отриманої інформації. Недолік зазначеного методу – в неминучій суб'єктивності інформації, отриманої методом анкетного опитування. Тому іноді з метою перевірки такої інформації використовують метод анонімного анкетного опитування, який за рубежом отримав назву self-report. Як правило, він застосовується при вивченні латентних правопорушень.

Розрізняють закриті та відкриті анкети. Закриті анкети, у яких відповіді підготовлені заздалегідь, і респонденту пропонується найбільш вірну, на його думку, і відкриті, у яких відповідь надається опитуваним особисто або записується на основі даних матеріалів справи. Можуть бути змішані анкети, у яких частина відповідей уже запропонована, а інша записується під час безпосереднього анкетування. Відкриті й закриті відповіді можуть бути навіть у рамках одного питання.

Метод анкетування дає позитивні результати тільки в поєднанні з іншими методами, забезпечуючи, таким чином, повноту, об'єктивність і вірогідність усього дослідження та його результатів.

Інтерв'ю – являє собою опитування у формі бесіди, один з учасників якої ставить питання, а інший на них відповідає. Інтерв'ювання багато в чому схоже з анкетуванням, на відміну від якого відповіді опитування даються в усній формі. У цьому виявляються позитивні й негативні сторони зазначеного методу. Перевагами інтерв'ю є те, що воно дозволяє за певних обставин отримати необхідну досить ґрунтовну інформацію в стислий проміжок часу. А також можна оцінити емоційний стан особи, яку опитують. Однак, з огляду на специфіку дослідження і його завдання, можливі й серйозні утруднення в досягненні результатів. Щоб уникнути

цих ускладнень, потрібна спеціальна підготовка до проведення усного опитування й відповідна професійність осіб, які використовують такий метод. Зазвичай інтерв'ювання застосовується для поглибленого вивчення особистості, потерпілих і суспільної думки.

Виділяють такі різновиди інтерв'ю: вільне (неформальне), при якому допускається довільна зміна кількості й змісту питань залежно від ходу бесіди; стандартизоване (формальне), за умови чіткого обмеження й формулювання конкретних питань.

Усне опитування може бути індивідуальним і груповим, в останньому варіанті інтерв'юер спілкується відразу з декількома особами, думка яких ураховується за ступенем значущості.

Тестування (від англ. test – досвід, проба) – метод соціально-психологічної діагностики, що використовує стандартизовані питання й завдання (тести), які мають певну шкалу значень. Застосовується для стандартизованого виміру індивідуальних розходжень. Тестування дає можливість кількісно оцінити соціально-психологічні якості, які складно піддаються розрахункам, а також виявити особливості поведінки і реакцій людей, які важко або неможливо виявити під час інтерв'ю чи анкетування.

Соціометрія (від лат. socius – товариш, співучасник), лат. societas (суспільство) і грец. metrum (вимір). Це вимір емоційно-психологічних зв'язків між людьми; система організаційно-технічних засобів і процедур для кількісного та якісного аналізів. Соціально-емоційні зв'язки конкретного індивіда з тією групою осіб, у якій він живе та працює. За допомогою цього методу можна прослідкувати віктимологічні особливості взаємин у групі, дати їм оцінку, виявити характер психологічних взаємовідносин, наявність конфліктних ситуацій тощо.

Документальний метод передбачає вивчення документів, що містять інформацію про потерпілу особу.

Спостереження являє собою процес візуального сприйняття ситуації, що має віктимологічне значення. Відомі такі види спостереження, як

безпосереднє, за якого дослідник обмежує свою роль пасивним спостереженням конкретної ситуації. Інший вид – включене спостереження, при здійсненні якого дослідник стає активним учасником досліджуваного процесу (діяльності) в колективі (групі), у якому про його ролі найчастіше нікому не відомо, втім цей аспект залежить від форми, мети та характеру спостереження.

Зазначений перелік методів не є вичерпним. Крім названих, з метою ґрунтовного та всебічного дослідження елементів предмета соціальної віктимології можуть використовуватися й інші, як загальнонаукові (аналізу і синтезу), так і специфічні (психолого-педагогічні) методи (прийоми), які становлять основу наукового інструментарію пізнання. Кожен із названих методів передбачає певну процедуру (техніку) дослідження, вибір якої залежить від програми, мети та завдань такого вивчення.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте основні напрями соціальної віктимології?
2. Схарактеризуйте основні напрями розвитку сучасної віктимології в Україні?
3. Розкрийте основні методи віктимології?

Лекція 3

Тема: Характеристика віктимності та віктимізації

План:

1. Типологія постраждалих осіб.
2. Поняття та ознаки віктимної поведінки.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Віктимологія : навч. посібник / Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2021. 71 с.
3. Кримінологічна віктимологія : посібник / за заг. ред. професора О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
4. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.
5. Сметаніна Н. В., Рябокiнь О. М. Віктимна поведінка жертв «злочинів ненависті». Часопис Київського університету права. 2016. № 1. С. 281–284.
6. Христинч І. О. Сучасний стан латентної віктимності в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: Економічна теорія та право : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2012. № 4 (11). С. 196–204.

Питання 1. Типологія постраждалих осіб.

На думку багатьох дослідників особистість жертви (потерпілого) є істотним елементом у процесах вчинення злочинів та різних правопорушень. Однак, немає чіткого визначення поняття «жертва» (потерпілий). Аналізуючи інформацію зі словників, під терміном «жертва» або «жертвування чимось» практично завжди мається на увазі втрата (матеріальна, фізична, духовна та ін.).

Вивчаючи особу будь-якої людини як суб'єкта того чи іншого виду

соціальної діяльності, слід мати на увазі, що між особою та її поведінкою існує нерозривний зв'язок. Особа конкретної людини являє собою індивідуальну форму буття, суспільних відносин.

На наш погляд, під потерпілою особою будемо розуміти особу, якій заподіяно будь-яку шкоду. До характеристики особи потерпілого входять:

1) соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, сімейний стан тощо);

2) кримінально-правова характеристика;

3) соціально-рольова характеристика, що містить сукупність видів діяльності особи в системі суспільних відносин як громадянина, сім'янина, члена трудового колективу тощо.

Комплексний підхід кладе в основу класифікації ступінь віктимності, що відображає в найбільш узагальненому вигляді віктимну деформацію особи, професійну віктимність, вікову віктимність, віктимну патологію. Однак класифікація жертв (потерпілих) залежить від теоретичних позицій дослідника. Існують різні критерії її визначення.

Позитивістська кримінологічна віктимологія типологізує жертв за сутністю їх реакцій чи передумов скоєння злочину проти них: агресивні (жертви самозахисту осіб, до яких вони виявляли агресію); активні (провокатори конфлікту, у результаті якого постраждали); ініціативні (найчастіше за посадою, ті, що взяли удар на себе); некритичні (жертви з необережності); пасивні (не виявляють опору).

Залежно від характеру і ступеня вираженості тих чи інших якостей особи, які визначають індивідуальну віктимність, виділяють такі типи жертв: універсальний – особи з яскраво виявленими особистісними рисами, що визначають їх високу потенційну вразливість стосовно різних видів правопорушень; виборчий – особи, які виявляють високу вразливість щодо окремих видів злочинів (наприклад, особи, які займаються бізнесом); ситуативний – його представники стають жертвами через збіг обставин, небезпека яких для них є невідворотною (особа стала потерпілою

внаслідок хуліганських учинків); випадковий – люди стають жертвами випадкових обставин (дорожньо-транспортна пригода, стихійне лихо); професійний – жертвами стають особи через специфіку своєї професії (працівники правоохоронних органів); корисливий – поведінка особи спрямована на заволодіння чужим майном.

Окрім зазначених: жертви, які не пов'язані між собою (відсутність відповідальності жертви). Наявність ситуації, коли жертва випадково стає мішенню для злочинця; необережні (необачні) жертви, які дають привід для переслідування, перебуваючи безпосередньо в небезпечних місцях або одягаючись зухвало тощо; фізіологічно слабкі жертви (люди похилого віку, підлітки й інші, хто через свій фізичний стан є приманкою для злочинців); соціально слабкі жертви (іммігранти, меншини й інші, хто не досить інтегрований у суспільство); політичні жертви.

Оскільки позитивістський підхід поступається сучасному трактуванню соціально-педагогічної суті жертви, набуває актуальності нове бачення типології жертви. Водночас попередні напрацювання позитивістів активно використовуються в сучасних дослідженнях. Сучасна віктимологія класифікує жертв за видами ситуацій, від яких вони постраждали: жертви техногенних катастроф, ДТП жертви розладів здоров'я жертви природних катаклізмів (повені, урагани тощо); жертви адикції (нарко- та алкогольної залежності); соціальні жертви (жертви ставлення, булінгу); жертви терору, жертви злочинів (кримінальні) та інші.

Однак не лише несприятливі умови соціалізації спричиняють набуття віктимності, не аби яке значення мають фактори віктимізації особистості.

Питання 2. Поняття та ознаки віктимної поведінки.

Однією з головних категорій віктимології є поняття віктимності як специфічного об'єктивного явища. Лінгвістично слово «віктимізація» означає процес. Тому віктимізацію науковці правової сфери розглядають як процес перетворення людини (соціальної спільноти) в жертву будь-

якого негативного явища. Цей процес – негативний для суспільства й окремих людей, за своєю суттю він є результатом несприятливих відхилень від позитивного суспільного розвитку, а тому повинен попереджувати або припинятися.

Тобто, віктимізація може призводити до віктимної поведінки особистості. В. Коновалова виділяє два основних види віктимності: індивідуальна віктимність – об'єктивно існуюча особлива особистісна якість конкретної людини, що виражається в суб'єктивній здатності деяких індивідів ставати жертвами певного виду злочинів в умовах, коли була реальна й очевидна для повсякденної свідомості можливість уникнути цього; рольова віктимність, як об'єктивно існуюча в даних умовах життєдіяльності характеристика деяких соціальних ролей, що виражається в небезпеці для осіб, які їх виконують, незалежно від своїх особистісних якостей, піддатися певному виду злочинних зазіхань лише у виконанні такої ролі.

Слід виділити чотири основних рівні віктимності: індивідуальна, видова, групова, масова.

Індивідуальна віктимність – властивість даної людини, обумовлена її соціальними, психологічними або біофізичними якостями (або їх сукупністю), що сприяє в певній життєвій ситуації формуванню умов, за яких виникає можливість заподіяння й шкоди протиправним актом.

Видова віктимність виражається у відносній «схильності» окремих людей ставати жертвами певних видів злочинів через низку обставин. На нашу думку, видова віктимність дозволяє найбільш повно виділити основні типові риси потерпілих від того чи іншого виду злочинів, здійснити типологію жертв. Це має велике практичне значення для розробки системи профілактичних мір захисту осіб, схильних через свої індивідуальні властивості та якості з більшою імовірністю, ніж інші громадяни, ставати жертвами конкретних видів злочинів.

Групова віктимність виражається в загальній для окремих категорій

людей, що володіють такими соціальними, демографічними, психологічними, біофізичними або іншими якостями, підвищеної здатності за певних умов ставати жертвами злочинів. Наприклад, є професії, які об'єктивно підвищують можливість людей за певних обставин ставати жертвами зазіхань. Так, працівники поліції, прокуратури, касири, інкасатори, охоронці, представники деяких інших професій, за родом виконуваної ними роботи, нерідко стають жертвами злочинців. Груповою віктимністю володіють особи, які зловживають спиртними напоями або наркотиками.

Можна говорити про групову віктимність окремих категорій населення, які зазнають фізичного, морального або матеріального збитку через свою національну, расову приналежність та з інших соціальних причин.

У навчальному посібнику «Віктимологія» Н. Теслик зазначено, що *віктимізація* – це процес і результат перетворення людини або групи людей у жертв несприятливих умов соціалізації.

Серед умов (*факторів*), що спричиняють віктимізацію людини, можна виділити наступні:

- а) соціальні фактори, пов'язані із зовнішніми впливами;
- б) феноменологічні умови, пов'язані з тими внутрішніми змінами в людині, які відбуваються під впливом несприятливих чинників виховання та соціалізації.

Науковці зазначають, що в процесі несприятливих умов соціалізації та несприятливих чинників виховання в особистості формується певний тип мислення і відповідної (віктимної) поведінки яка збільшує ризики стати жертвою різного виду правопорушень. Тобто, поведінка детермінується внутрішніми потребами та чинниками зовнішнього середовища.

Поняття «віктимна поведінка» зазвичай використовується для позначення необережної, аморальної, провокуючої поведінки тощо.

Віктимності нерідко іменують і саму особистість, маючи на увазі, що в силу своїх психологічних і соціальних характеристик вона може стати жертвою (потерпілою) злочину.

За своїм характером віктимна поведінка може бути:

- конфліктною, коли потерпілий створює конфліктну ситуацію або бере активну участь у конфлікті, що виник (є ініціатором бійки або вступає в бійку на боці однієї зі сторін). Особливими різновидами такої поведінки є необхідна оборона, затримання злочинця, правозахисна активність;

- провокуючою (демонстрування багатства, екстравагантна зовнішність, неправильна поведінка особи, що створює уявлення про її доступність тощо);

- легковажною (довірливість і наївність неповнолітніх та інших осіб, які неспроможні протистояти нападаючому, створення аварійних ситуацій на шляхах пішоходами й водіями тощо).

У межах правопорушення поведінка потерпілої особи може бути оцінена як: негативна, тобто така, що провокує злочин або створює для нього об'єктивно сприятливу ситуацію (форми провокації різні: від фізичного чи психічного насильства стосовно злочинця або його близьких до їх образи, виявів неповаги до громадського порядку та загально визнаних норм моралі); позитивна, що виражається у протидії злочинцю, виконанні громадянського обов'язку тощо; нейтральна – така, що не сприяла вчиненню злочину.

Віктимна поведінка може бути необережною, ризикованою, провокуючою, об'єктивно небезпечною для самого потерпілого, унаслідок чого може сприяти створенню небезпечної ситуації, а в деяких випадках – вчиненню правопорушення. Разом із тим, це не фатальна властивість особи. Загалом ступінь віктимності будь-якої людини може бути зведено до нуля. Все залежить від того, чи людина вибирає оптимальний варіант поведінки, щоб не створювати віктимогенну ситуацію. І навпаки, особистість може володіти низкою властивостей та якостей, її поведінка

може бути провокуючою, тобто вона буде явно віктимною, але не обов'язково це спричинить протиправну реакцію інших і вона стане жертвою злочину.

Рівні віктимізації, за Л. Франком, поділяються за ступенем наближеності до віктимізуючого джерела:

1-й – безпосередньо жертва, тобто постраждала особа. На цьому рівні виділяють віктимізацію первинну (жертва страждає від злочину чи інциденту, нещасного випадку) і вторинну (жертва страждає від неадекватної реакції соціуму – стигматизації);

2-й – сім'я жертви або її референтна група;

3-й – соціальна група (професійна організація, громада тощо – наприклад, рейдерство, за якого робітники втрачають робочі місця);

4-й – населення районів, регіонів (постраждалі від Чорнобильської АЕС);

5-й – постраждалі міжнародного рівня (геноцид, війни).

У цьому плані додаткового значення набувають характеристики особи: вік, стать, соціальний статус, виконувані соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином, а також навколишнє середовище, конкретна ситуація, поведіння третіх осіб тощо. Сполучення об'єктивних і суб'єктивних чинників і їх взаємодія впливає на здатність тієї або іншої особи стати потерпілою від злочину.

Звичайно, кожен громадянин може стати жертвою злочинної агресії. Однак це не означає, що кожен потерпілий віктимний і став жертвою саме через певні обставини. Залежно від особистісних якостей і поведінки конкретного індивіда ступінь його уразливості може перевищувати середній (підвищена віктимність) або бути нижчим від середнього (мінімізована віктимність).

Отже, класифікація жертв необхідна не тільки для їх вивчення, а й переважно для організації спеціального напрямку – профілактики віктимології.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте основну типологію постраждалих осіб?
2. Схарактеризуйте ознаки віктимної поведінки?
3. Окресліть рівні віктимізації за Л. Франком?

Лекція 4

Тема: «Віртуальна жертва»: віртуалізація як шлях віктимізації індивіда

План:

1. Вплив віртуалізації на віктимізацію індивіда.
2. Формування цифрової грамотності дітей та підлітків.

Література:

1. Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» : від 18.12.1918 № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>
3. Кочарян А. Б., Гущина Н. І. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі: навч.-метод. посібник. Київ, 2011. 100 с.
4. Лист МОН України «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н.р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» : від 16.07.2021 р. №1/9-362. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-vihovnogo-procesu-u-20212022-n-r-shodo-formuvannya-v-ditej-ta-uchnivskoyi-molodi-cinnisnih-zhittyevih-navichok>.
5. Лист МОН «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)» : від 14.08.2020 р. №1/9-436. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-stvorenniya-bezpechnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladi-osviti-ta-poperedzhennya-i-protidiyi-bulingu-ckuvannyu>
6. Наказ МОН України «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» : від 22.05.2018 р. № 509. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>

7. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text>

8. Юрченко О. Ю. Проблеми безпеки дітей в соціальних мережах та Інтернеті (віктимологічний аспект). *Порівняльно-аналітичне право* : електрон. фахове наук. вид. 2013. № 3-1. С. 336–338. URL: http://pap.in.ua/3-1_2013/8/Yurchenko%20O.Yu..pdf

1. Вплив віртуалізації на віктимізацію індивіда.

Сучасні інформаційно-комунікаційні Internet-технології відкривають для людини надзвичайні перспективи, надаючи можливості доступу до різновекторної інформації, що дозволяє набути соціальних знань, накопичити соціальний досвід, сформулювати життєві перспективи та завдання, реалізувати особистісний потенціал у найкоротші терміни. Водночас інформаційне суспільство привносить чисельні ризики та небезпеки у життя людини. В умовах колосальних обсягів інформації людям усе важче орієнтуватися в інформаційних потоках, отримуючи необхідний досвід і уникаючи маніпулювання свідомістю і поведінкою. До того ж з кожним роком віртуалізація «молодшає», це пояснюється й онлайн-освітою дітей, і раннім знайомством з гаджетами, як наслідок активне користування інтернетом, соціальними мережами та месенджерами. З першого погляду, віртуалізація збільшує соціальні зв'язки, але зайве перебування в віртуальному світі породжує у дітей проблеми, пов'язані з розвитком емоційно-особистісної сфери та заважає успішній адаптації дитини в реальному соціумі.

Найпоширеніші загрози від віртуалізації: ігрова залежність; погіршення фізичного і психічного здоров'я; знайомство з соціально небезпечними людьми; загроза порушення конфіденційності; загроза натрапити на інформацію, яка може зашкодити дитині чи підлітку.

Безумовно, віртуальні умови взаємодії можуть бути пов'язані з віктимізацією, особливо дітей, підлітків та молоді, причому результати

цього процесу можуть відрізнятись від переживання стану жертви в реальному часі.

Ігрова залежність небезпечна тим, що особистість поступово самостійно відмовляється від реальних соціальних контактів та переходить у «світ гри». Онлайн-ігри нерідко мають чати для спілкування, де в переважній більшості присутній флеймінг та інші розгальмовані комунікації. Таке спілкування з часом може сприйматись як норма. До того ж поява віртуальної групи, яка збігається в інтересах (гри), прискорює появу залежності. Наслідком ігрової залежності стає зменшення соціальних контактів, звуження кола інтересів у реальному світі. Щодо дітей чи підлітків – погіршення успішності в школі чи університеті, відсутність контакту з однокласниками, небажання соціалізуватися. Дитина подумки буде жити в іншому – віртуальному світі.

«Віртуальна комунікація» (соціальні мережі, месенджери, різні чати, електронна пошта) створює неіснуючу картину соціальних контактів, до того ж несе загрозу, особливо для дітей та підлітків. Соціальна комунікація небезпечна тим, що неможливо дізнатися, хто по той бік екрана. Небезпечним є те, що дитина може стати жертвою кіберхуліганів, знаходячись вдома, у власній оселі, на очах у батьків, які нічого не підозрюють.

Кіберхуліганство – термін, який використовується для того, аби описати інформаційні атаки на дитину через Інтернет. Варіанти кіберхуліганство досить різноманітні. Основними їх різновидами є наступні.

Кібергрумінг. Цей термін розкриває суть ще одного різновиду кіберхуліганство – входження у довіру до дитини з метою використання її у сексуальних цілях. Шахраї дуже добре ознайомлені з особливостями вікової психології дитини та досить легко можуть встановлювати з нею контакт у соціальних мережах, форумах. Починаючи із віртуального спілкування та входячи у довіру до дитини, злочинці пропонують

потоваришувати, а потім поступово переходять до розмов про зустріч у реальному житті та переводять тему спілкування у сексуальну площину. Як варіант, виділяють ще один вид кібергрумінгу – наполегливе чіпляння в мережі із сексуальними пропозиціями, розмови на теми сексу, насильства та (або) виготовлення, розповсюдження і використання матеріалів зі сценами насильства над дітьми (у більшості випадків – сексуального). Грифери – Інтернет-шахраї, які заважають учасникам онлайн-ігор спокійно грати. Вони періодично пошкоджують ігрових персонажів, блокують певні функції гри та викрадають як персонажів, так і їхнє віртуальне життя.

Кібербулінг. Одна із форм переслідування дітей та підлітків за допомогою ІКТ. Для цього можуть створюватися сайти, на яких розміщуються матеріали, що компрометують дитину (фото-, відеозйомки тощо). З метою кібербулінг використовуються сервіси миттєвих повідомлень, електронна пошта, соціальні мережі, ігрові та розважальні сайти, соціальні мережі, форуми та чати.

Онлайн-злочинці швидко входять у довіру, особливо до дітей і підлітків і можуть не тільки шантажувати чи отримувати якусь конференційну інформацію, але й вимагати відео і фото з еротичним контекстом, або призначати особисті зустрічі, де можуть бути скоєні злочини проти життя та здоров'я дитини чи молодої особи.

Враховуючи вищенаведені ризики, легко змоделювати декілька ситуацій в Інтернеті, які можна використати з метою торгівлі людьми, розповсюдженням порноматеріалів тощо. До того ж змінений стан свідомості та волі у ситуації переживання віртуальної реальності або стан занурення у віртуальний простір провокує підвищену віктимність особистості. Людина, внаслідок високих когнітивних та емоційних навантажень, має високу схильність до сугестії, знижену здатність до критичного мислення, аналізу наслідків ситуації, може виявляти вищу конформність або схильність до асоціальної поведінки. Саме через це

онлайн-злочинці «вербують» дітей та підлітків для здійснення різних асоціальних/антисоціальних дій.

Питання 2. Формування цифрової грамотності дітей та підлітків.

Стрімкий розвиток цифрових технологій призвів до нечіткого розмежування між реальним і віртуальним світами. Сьогоднішні цифрові технології постійно розвиваються і прогресують. Сучасна людина за допомогою цифрових комунікацій вже не обмежена у своїх діях територією свого міста, держави та навіть континенту. Але рання віртуалізація дітей містить і небезпеки.

Слід пам'ятати, що надмірне використання гаджетів може бути небезпечною для здоров'я дитини чи підлітка. До того ж діти, захоплені інтернет-спілкуванням, втрачають мотивацію, а згодом і здатність до комунікації оффлайн – їм складніше знаходити спільну мову з однолітками, нецікаві інші активності. Крім того, на емоційний і розумовий розвиток дитини можуть справити істотний вплив потоки інформації, одержуваної з мережі, на жаль, далеко не завжди корисної та безпечної.

За даними ЮНІСЕФ в Україні, майже 50% підлітків були жертвами кібербулінгу. Кожна третя дитина прогулювала школу через кібербулінг. 75% підлітків у анонімному опитуванні підтвердили те, що Instagram, TikTok і Snapchat є основними соціальними платформами для цькування.

Планомірна робота проводиться державою з 2009 року. Започаткувало цю роботу Міністерство освіти та науки, молоді та спорту проводить інформаційно-просвітницьку роботу з питань безпечної роботи в Інтернеті, співпрацює із державними, бізнесовими структурами, неурядовими організаціями. Наприклад: компанія «Майкрософт Україна» виступила з ініціативою щодо створення «Коаліції за безпеку дітей в Інтернеті», яку підтримало міністерство (лист ПТЗО МОН України від 28.04.09 № 1.4/18-1431). Адміністративно підтримується також розроблена компанією програма «Онляндія – безпечна Web-країна». У закладах загальної

середньої освіти започатковано вивчення базового курсу для вчителів і батьків «Курс цифрових технологій», ініціатором впровадження якої також виступила компанія «Майкрософт Україна».

З 15 жовтня по 15 лютого 2010 року завдяки підтримці компанії МТС у школах України були проведені Уроки мобільної грамотності для 60 000 школярів-старшокласників. Вчителі та учні отримали посібники, що допоможуть грамотно і безпечно використовувати Інтернет та мобільний зв'язок для навчання та дозвілля.

Завдяки підтримці компанії «Майкрософт Україна» та компанії Інтел у 2009 році у закладах загальної середньої освіти розпочалася реалізація науково-педагогічного проєкту «1 учень - 1 комп'ютер» (наказ МОН України від 2 лютого 2009 року № 54 «Про проведення дослідно-експериментальної роботи з теми: «Науково-методичні основи використання ІКТ у навчально-виховному процесі в середовищі «1 учень – 1 комп'ютер» на базі шкільних нетбуків». У рамках цього проєкту розроблено підготовчий курс для учнів 1 класу, яким передбачено вивчення правил безпечного користування Інтернетом.

З іншого боку, зараз неможливо представити життя без інтернету і гаджетів, саме тому необхідно формувати цифрову грамотність у дітей та підлітків. Тож, формування навичок цифрової грамотності та поведінки у дітей у Всесвітній мережі, соціально-емоційна грамотність є важливими завданнями для Міністерства освіти та науки України (МОН).

Так, на сайті МОН можна знайти розділ «Безпека дітей в інтернеті» для підвищення рівня обізнаності батьків і вчителів. Зокрема, розміщені поради для батьків щодо організації взаємодії «дитина-інтернет-мобільний зв'язок» від Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі. Створений чат-бот «КІБЕРПЕС» у Telegram і Viber, допоможе дізнатись про те, як діяти дітям, батькам і вчителям у разі кібербулінгу та анонімно отримати допомогу.

Незалежно від реалізації проєктів щороку має проводитись робота з даного питання соціальним педагогом і психологом. Соціально-психологічна служба школи проводить відповідні заходи для дітей та батьків. Соціальний педагог розробляє пам'ятки, правила роботи в Інтернет-мережах для дітей та батьків, проводить кіноклуби, семінари, вікторини, практикуми, вебінари тощо.

Формування навичок впевненої та безпечної поведінки усіх учасників освітнього процесу в мережі Інтернет найбільш позитивний результат дає тренінгова діяльність. Під час тренінгу учні мають можливість не лише почути про ризики та небезпеки в Інтернеті, а й пережити змодельовані ситуації. Вчитель не дає готових відповідей на питання, а лише спрямовує дітей до прийняття логічно обґрунтованого рішення. Найважливіше, що під час тренінгу дитина самостійно приймає виважене рішення, яке найбільш цінне, оскільки є власним «відкриттям» дитини, а тому має більше шансів бути втіленим у життя.

Програма тренінгу повинна бути побудована таким чином, щоб надана інформація відповідала віку особистості. Різноманітність методів, що використовуються у тренінгах, пояснюється особливостями сприйняття людини, адже мозок людини отримує та переробляє інформацію індивідуально. Спочатку людина сприймає теоретичну інформацію. Далі необхідно використовувати кейс-методи, на підтвердження наданої інформації. Наступний крок – практичне застосування людиною отриманого досвіду для розв'язання власної проблеми. Далі йде узагальнення – це коли людина окреслює коло проблем, які можуть бути вирішені через застосування отриманого досвіду.

Метою проведення тренінгу з безпечного використання мережі Інтернет є надання слухачам достатнього обсягу знань та інформації з цього питання. Цільові групи, для яких призначена програма тренінгу, – школярі та молодь, які користуються мережею Інтернет, батьки та вчителі закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте вплив віртуального простору на віктимність особистості?
2. Окресліть соціально-педагогічні шляхи профілактики віктимної поведінки у сучасному кіберпросторі?
3. Розкрийте особливості цифрової грамотності у дітей та підлітків?

Лекція 5

Тема: Віктимологічна профілактика правопорушень

План:

1. Поняття і система віктимологічної профілактики.
2. Соціально-педагогічна віктимологічна профілактика в умовах освітніх закладів.
3. Правове забезпечення запобігання правопорушень.

Література:

1. Головкін Б. М. Віктимність як основна категорія віктимології. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. Вип. 20. С. 6. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/golovkin_20.pdf
2. Крещук К. Ю. Теоретичний аналіз зарубіжної літератури з проблеми стереотипів. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. наук. праць. Харків : НУЦЗУ, 2015. Вип. 16. С. 157–165.
3. Лист МОН України «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н.р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» : від 16.07.2021 р. №1/9-362. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-vihovnogo-procesu-u-20212022-n-r-shodo-formuvannya-v-ditej-ta-uchnivskoyi-molodi-cinnisnih-zhittyevih-navichok>
4. Лист МОН «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні» : від 13.05.22 р. № 1/5119-22 URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zdijsnennya-preventivnih-zahodiv-sered-ditej-ta-molodi-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini>
5. Наказ Міністерства освіти та науки України «Щодо профілактики злочинності та правопорушень серед дітей, захисту їх прав на освіту» : від 29.10.2010 № 1023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1023290-10#Text>
6. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних

життєвих обставинах» : від 21.11.2013 № 895. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-%D0%BF#Text>

7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з проведення у 2011 році Всеукраїнського тижня права» : від 17.08.2011 р. N 777-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/777-2011-%D1%80#Text>

8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року» : від 29.09.2010 № 1911-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-%D1%80#Text>

9. Спільний наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» : від 19.08.2014 № 564/836/945/577. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14#Text>

Питання 1. Поняття і система віктимологічної профілактики.

У процесі свого історичного розвитку людство використовувало два основних способи протидії злочинним посяганням: покарання за вчинення злочину і превенція злочинів.

Робота стосовно профілактики правопорушень в Україні визначається низкою нормативно-правових документів, що свідчить про систематичну роботу на державному рівні з упровадження мір щодо запобігання правопорушенням.

На це націлена діяльність Ювенальної превенції відділу поліції, шкільних офіцерів поліції та Служби у справах дітей, а також найбільш наближених до школярів відповідних центрів і рад з профілактики правопорушень, які можуть створюватися у ЗЗСО за ініціативою шкільних соціальних педагогів, психологів, класних керівників, педагогічного колективу.

Запобігання злочинності є окремою сферою суспільних відносин, у якій найбільш яскраво виражені моральні та правові цінності, що панують у суспільстві.

Водночас слід наголосити, що:

1) запобігання злочинності пов'язане зі значними фінансовими вкладеннями, і тому держава, яка їх здійснює, повинна бути не лише гуманною та великодушною, а й досить заможною;

2) запобігання злочинів не може зводитись лише до діяльності поліції, суду, прокуратури та інших органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, а містить широке коло суб'єктів, що впливають на причини та умови злочинності тими методами, які їм належать;

3) вирішення цього складного та відповідального завдання можливе лише за умови організації профілактичної роботи на науковій основі, творчого пошуку, впровадження прогресивних форм і методів роботи, активної взаємодії з громадськими організаціями, колективами працівників і громадянами.

Немає єдиної думки щодо терміну «запобігання злочинності». У теорії та практиці боротьби зі злочинністю використовуються терміни «профілактика», «попередження злочинності», «запобігання злочинам» та інші. Причому в одних випадках вони застосовуються як рівнозначні, а в інших – як відмінні за змістом. Так, в підручнику О. Джужі зазначено, що поняття «запобігання злочинності» ширше, ніж поняття «профілактика», і співвідношення цих понять може бути представлено як взаємозв'язок частини та цілого, загального і спеціального.

Дещо іншу позицію займають Б. Головкін, К. Крещук, які вважають, що спроби визначити один з існуючих рівнів і типів заходів як запобігання, другий – як профілактику, третій – як попередження, суперечить смислового значенню вказаних термінів. Вони є взаємозамінними.

Аналогічної думки дотримується О. Джужа. На погляд цього вченого, розрізнення даних понять є надуманим, таким, що суперечить буквальному

їх змісту. Адже кожне з них означає одне й те саме: щось попередити, не допустити. Всі ці слова є взаємозамінними синонімами. Одночасно він пропонує в основу розмежування попереджувальної діяльності за рівнями, напрямками, видами покласти аналіз її змісту, а не вживання в одних випадках терміна «попередження», а в інших – «профілактика».

Попередження – система засобів адміністративного примусу, спрямованих на недопущення здійснення наміру конкретної особи до початку зазіхання на вчинення правопорушень.

Недопущення – система засобів адміністративного примусу, спрямованих на перешкоджання здійснення злочинного наміру конкретною особою на стадії готування.

Припинення – заходи спрямовані на зупинення протиправної діяльності, яка вже почалася з метою відвернення настання суспільно-небезпечних наслідків.

Профілактика правопорушень – обов'язкова діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, у тому числі громадських організацій, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень, а також виявлення осіб, схильних до вчинення правопорушень, та застосування заходів до їх виправлення.

Загальна профілактика – заходи, спрямовані на виявлення причин і умов, що сприяють учиненню правопорушень на всій території України, у її окремому регіоні, галузі господарства, стосовно частини населення чи групи осіб, а також на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності.

Віктимологічна профілактика правопорушень – система взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою правопорушення.

Нині державою розробляється законопроект «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні».

Соціальну профілактику можна представити як сукупність державних, громадських, соціально-медичних та організаційно-виховних заходів, які спрямовані на попередження, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, які викликають різного роду соціальні відхилення негативного характеру та інші соціально несприятливі відхилення в поведінці або соціальному статусі індивіда. Її метою є формування передумов для створення соціально-прийнятної поведінки індивідів, стабільної взаємодії індивіда та соціуму.

Курс на профілактику злочинності являє собою довгострокову орієнтацію держави у сфері боротьби зі злочинністю, спрямовану на: а) виявлення та усунення або послаблення і нейтралізацію причин злочинності, окремих її видів, а також умов, які їй сприяють; б) виявлення та усунення ситуацій, що безпосередньо мотивують чи провокують вчинення злочинів на певних територіях або в певному середовищі; в) виявлення в структурі населення груп підвищеного кримінального ризику і зниження цього ризику; г) виявлення осіб, поведінка яких вказує на реальну можливість вчинення злочинів, і здійснення на них стримуючого та корегуючого впливу, а у випадку необхідності – і на найближче їх оточення.

Виходячи із зазначених цілей, завданнями профілактики злочинів є:

- 1) виявлення та аналіз явищ, процесів, обставин, що виступають детермінантами злочинів; 2) вивчення чинників, що призводять до формування особи злочинця та реалізації злочинних намірів; 3) встановлення кола осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, і цілеспрямований профілактично-виховний вплив на них; 4) усунення або нейтралізація криміногенних факторів на індивідуальному рівні.

Ці загальні завдання конкретизуються залежно від рівнів, видів, форм, методів попереджувальної діяльності. У реальності профілактика

антисупільних явищ являє собою досить складний вид *соціальної діяльності*. В ній можуть бути виділені економічні, політичні, правові, соціально-психологічні та інші аспекти. Кожний з них охоплює певні форми та способи профілактичної діяльності, спрямованої проти тієї чи іншої групи негативних явищ.

Організація і функціонування системи превентивної діяльності щодо злочинності здійснюється на основі певних принципів, що забезпечують її відповідність інтересам суспільства. Такими принципами є:

- законність діяльності по запобіганню злочинності, здійснення її на правовій основі та з дотриманням вимог закону всіма без винятку суб'єктами профілактики;

- гуманність;

- спрямованість профілактичної діяльності на недопущення морального падіння людини, повернення її до повноцінного соціального життя. Причому ці заходи не повинні принижувати честь і гідність осіб, до яких вони застосовуються, завдавати їй фізичних страждань, необґрунтовано і без необхідності обмежувати її права та законні інтереси.

Профілактичні заходи повинні застосовуватись своєчасно і бути достатніми для того, щоб убезпечити громадян.

Класифікація запобіжних (попереджувальних) заходів.

Попередження злочинної поведінки є складною, багаторівневою системою державних органів і громадських організацій, які здійснюють антикриміногенний вплив на соціальні об'єкти з метою не допустити порушень кримінально-правових норм і усунути (нейтралізувати) чинники, що їх детермінують.

Розрізняють: загальна профілактика правопорушень та індивідуальна профілактика правопорушень.

За обсягом застосування запобіжні заходи поділяються на такі, що здійснюються:

- а) в межах усього суспільства;

б) в межах певних великих або малих соціальних груп (серед неповнолітніх, мігрантів тощо);

в) відносно певних контингентів осіб, що характеризуються негативною поведінкою (особи, що зловживають алкогольними напоями, систематично займаються бродяжництвом);

г) відносно причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів певною особою (індивідуальна профілактика).

Загальносоціальні заходи не мають своїм спеціальним призначенням боротьбу зі злочинністю та запобігання злочинності, але вони створюють передумови, що виключають можливість існування злочинності як соціального явища.

З урахуванням зазначених якісних відмінностей на кожному з етапів вжиття заходів запобігання злочину з метою відрізнити змістовну відмінність останніх вживаються різні терміни щодо іменування відповідної запобіжної діяльності: профілактика; відвернення; припинення злочинних проявів.

Кожен з цих етапів відрізняється сферою здійснення і сутністю запобіжних заходів, що переважають на кожному з етапів. Якщо на першому етапі сфера її здійснення незрівнянно ширша, ніж на наступних, і охоплює джерела, процеси, що детермінують формування антисуспільної спрямованості та суспільної небезпечності особистості, то на другому етапі – вони обмежуються процесом формування мотиву і наміру вчинити злочин такою особистістю.

Якщо на першому (профілактичному) етапі, засоби є переважно психолого-педагогічними, залучаються до таких заходів освітні заклади, соціальні служби, благодійні організації. Тобто відбувається робота через зазначені установи.

Зміст первинної профілактики:

1) надання інформації про наслідки асоціальних дій, ризикованої поведінки;

- 2) роз'яснення правових норм відносно різних аспектів асоціальної поведінки;
- 3) популяризація переваг здорового способу життя;
- 4) формування навичок культурного проведення дозвілля;
- 5) створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної та громадської діяльності.

Вторинна профілактика – сукупність медичних, соціально-психологічних, юридичних та інших заходів, спрямованих на роботу з особами, що мають асоціальну поведінку. На другому етапі (відвернення наміру вчинити злочин) – це переважно оперативно-розшукові заходи, що поєднуються з індивідуально-психологічними. Здійснюється через пенітенціарну службу, поліцію.

Завдання вторинної профілактики:

По-перше, розвиток активних стратегій поведінки, що допомагає подолати проблему;

По-друге, підвищення потенціалу особистісних ресурсів.

Третинна профілактика виступає як комплекс заходів соціально-психологічного і юридичного характеру, що мають на меті (припинення розпочатого злочину) а значить, запобігання поновлення правопорушень поведінки людиною. Це найбільш слабо розвинений нині вид профілактичної діяльності.

До заходів індивідуальної профілактики злочинів висуваються певні вимоги: вони мають бути обґрунтованими, позбавленими будь-яких проявів формалізму, послідовними та безперервними, побудованими на прогнозуванні поведінки особи з урахуванням її індивідуальних особливостей.

Заходи індивідуальної профілактики залежно від завдань, на вирішення яких вони спрямовані, можна поділити на три групи: інформаційні; заходи впливу; заходи контролю.

Поняття, форми та методи індивідуальної профілактики.

Індивідуальна профілактика правопорушень – це система спеціальних заходів державних і недержавних органів, організацій по виявленню осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, і здійснення на них та оточуюче їх мікросередовище позитивного, корегуючого впливу.

Попередження злочинної поведінки – це передусім вплив на осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, на їх соціальне середовище. Цей вид діяльності являє собою цілеспрямовану роботу з конкретною людиною та її найближчим оточенням. Під формами попереджувальної діяльності розуміється науково обґрунтована система найбільш доцільних засобів вирішення завдань профілактики злочинів. Індивідуальний рівень попередження злочинної поведінки (індивідуальна профілактика злочинців) охоплює діяльність щодо конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт з правовими нормами.

Залежно від стадії генезису особи індивідуальна профілактика правопорушника поділяється на чотири види.

Перший вид стосується осіб, які перебувають на початковому етапі (рання індивідуальна профілактика злочинців).

Другий вид стосується осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення (судово-слідчий).

Третій вид охоплює осіб, які вчинили злочини та стосовно них суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу (пенітенціарний).

Четвертий вид стосується осіб, що відбули кримінальне покарання, але підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву (пенітенціарний). Заходи індивідуального попередження, що реалізуються стосовно особи, мають за мету нейтралізувати чи усунути внутрішні негативні риси цієї особистості та її поведінки, а також кримінологічно значимі психофізіологічні особливості (мірою їх можливого виправлення, зміни, лікування).

З метою забезпечення ефективності індивідуального попередження злочинної поведінки спеціалісти радять дотримуватись таких основних вимог: своєчасність, послідовність, індивідуальність, реальність, законність.

Метод переконання – це один зі способів впливу на особистість, що здійснюються з метою зміни антисуспільної спрямованості індивіда, закріплення його позитивної соціальної орієнтації.

Основними формами реалізації методу переконання є:

- індивідуальні та колективні бесіди, обговорювання поведінки осіб у трудових колективах, встановлення над ними опіки та шефства;
- роз'яснення законодавства;
- усне попередження про неприпустимість протиправних дій, офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї;
- офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки;
- профілактичний облік.

Метод примусу є одним із головних у діяльності правоохоронних органів, заснований виключно на законодавстві України. Цей метод дає можливість своєчасно попереджувати протиправну злочинну діяльність осіб, які під контролем, захищати громадян від їх протиправних посягань. Цей метод реалізується шляхом застосування різних за юридичною природою, змістом і спрямованістю заходів впливу, які регламентовані законодавством у цілому й окремими галузями права. **До основних заходів примусу, що застосовуються правоохоронними органами, відносяться:** адміністративний арешт та адміністративне затримання; штраф; примусове лікування хронічних алкоголіків та наркоманів; адміністративний нагляд за особами, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Надання соціальної допомоги, як правило, є одним із найефективніших у діяльності суб'єктів попередження злочинної поведінки. Він стосується працевлаштування, покращення побутових умов тощо. Заходи допомоги

реалізуються також шляхом впливу на соціальне мікросередовище особи, з якою ведеться профілактична робота. Для виключення негативного впливу з носіями такого впливу проводиться індивідуально-попереджувальна діяльність.

2. Соціально-педагогічна віктимологічна профілактика в умовах освітніх закладів.

Соціальна політика держави, реалізується шляхом прийняття відповідного законодавства, заходами економіки країни, діяльністю установ освіти, охорони здоров'я, правоохоронних органів, соціальної сфери, культури, засобів масової інформації тощо. Одним із напрямів соціальної політики є здійснення соціальної профілактики.

Основна мета освітніх установ:

1) облік учнів, які схильні до порушень дисципліни та порядку, режимних правил поведінки; а також до нетолерантної агресивної поведінки у спілкуванні з оточенням, в освітніх закладах і поза ними;

2) розробка та здійснення програми діяльності з профілактики попередження злочинної поведінки серед дітей та молоді, особливо серед тих, хто перебуває на обліку у правоохоронних органах;

3) поширення, пропаганда, розповсюдження, правових знань серед дітей та молоді з метою дисциплінованості, виховання правової культури та законослухняності;

4) формування негативних почуттів до будь-яких виявів злочинної, протиправної, антигромадської поведінки.

Саме за статтею 22 Закону України «Про освіту» здійснюється, соціально-педагогічна діяльність в закладах освіти, а саме через соціально-педагогічний патронаж, який «сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї та суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, особам, які їх замінюють».

Соціально-педагогічну діяльність в освітніх закладах з профілактики правопорушень здійснює соціально-психологічна служба, діяльність якої визначається Положенням про психологічну службу системи освіти України (затверджено наказом Міністерства освіти України 03.05.99 № 127), 12.05.2004 року наказом № 386 МОН України про виконання питання «Про стан і перспективи розвитку психологічної служби системи освіти», за наказом МОН України №616 від 02.07.2009 року про внесення змін до «Положення про психологічну службу системи освіти України» визначено, що в закладах освіти мають працювати практичний психолог і соціальний педагог як єдина команда, однак з розмежуванням функцій.

Так, в Концепції превентивного виховання дітей та молоді України, затвердженої президією АПН України від 25.02.98р. (протокол № 1-7/3-21) розкриті теоретико-методологічні засади профілактики, яку поділяють на первинну, вторинну та третинну профілактику.

Первинна соціально-педагогічна профілактика спрямована на здійснення систему освітньо-профілактичних заходів з метою запобігати виникненню різних видів небезпечної поведінки на ранніх стадіях відхилення. Обов'язковими складовими первинної профілактики виступає діагностика та інформування.

Вторинна профілактика (превентивна допомога і корекція) в Концепції превентивного виховання дітей і молоді розглядається як вид психолого-педагогічної та медико-соціальної діяльності, що полягає у допомозі окремим категоріям – «групи ризику» і передбачає психолого-педагогічний та соціально-терапевтичний вплив на особистість з тим, щоб вона сама навчалась допомогти собі, розв'язуючи багато численні проблеми, що провокують на деструктивну поведінку. Отже, згідно з дослідженнями Т. Федорченко, вторинна (рання) профілактика - це діяльність з запобігання можливих порушень соціальних механізмів моральної регуляції відповідно якої система заходів спрямована на роботу

з наслідками та усунення факторів ризику, головним чином, на індивідуальному та міжособистісному рівнях.

Третинна полягає в реконструкції соціокультурного оточення для різних категорій дітей і молоді, допомозі в спілкуванні, працевлаштуванні та навчанні з метою відновлення втрачених соціальних зв'язків або адаптації в соціальній життєдіяльності.

Соціально-педагогічна діяльність під час здійснення профілактики поведінки, що відхиляється від норм, передбачає систему корекційно-виховних заходів, спрямованих на діагностику умов і факторів, що спричиняють відхилення у поведінці та попередження їх. Цей напрямок профілактичної роботи виконується за допомогою таких методів як: 1) спостереження, виявлення чогось незвичайного у поведінці учня; 2) анкетування, тестування, аналіз документації (медична картка, щоденник, характеристика та ін.); 3) бесіда - це обговорення з дітьми чи молоддю різних проблем з метою виявлення, формування або корекції їхньої позиції з певного питання. Бесіди проводяться індивідуально або в невеликих групах.

Важливим методом профілактики є соціально-педагогічна діяльність в умовах сім'ї, де відбувається формування культу здорового способу життя, профілактика захворювань та дотримання гігієнічних правил, в тому числі психогігієни, культури міжродинних взаємин у повсякденному житті, фізична активність, загартовування організму, повноцінне харчування та запобігання шкідливим звичкам - палінню, алкоголізму тощо.

З батьками проводяться бесіди на батьківських зборах та індивідуально, надаються методичні рекомендації. Паралельно відбувається робота з педагогічним колективом.

Виділяють чотири групи методів, спрямованих на виправлення поведінки особистості, що має відхилення:

І група - методи порушення негативного типу характеру: метод «вибуху» та метод «реконструкції» характеру. Специфічним і спірним є

метод «вибуху», який впроваджував і описав А. Макаренко. «Вибух» - це протест, вимога, покарання, висунуте колективом, що має надзвичайно потужне емоційне забарвлення. Метод «вибуху» передбачає вплив педагога на вихованців засобами, які є протилежними тим, що їх зазвичай очікують від педагога.

Метод «реконструкції» вміщує в себе такі елементи педагогічної діяльності:

1) виявлення позитивних якостей дітей та підлітків, які треба використовувати у процесі перебудови характеру, у першу чергу, розвиваючи та поглиблюючи їх;

2) прогнозування позитивного розвитку особистості підлітка на основі виявлених позитивних тенденцій його поведінки, образу життя;

3) відновлення позитивних якостей, звичок, здорових потреб, які були заглушені несприятливими обставинами;

4) видозміни тих негативних якостей, які підліток вважає позитивними, від яких не хоче відмовлятися;

5) переоцінка негативних якостей, нетерпиме ставлення до них;

6) відновлення здорового способу життя, при якому негативні якості, шкідливі звички й нездорові потреби виявляються неприйнятними.

Головним у даному методі є момент знаходження моральної точки опори, яка може стати вихідним напрямком змін, переорієнтації й реабілітації підлітка.

II група - методи перебудови мотиваційної сфери й самосвідомості:

1) об'єктивного переосмислення своїх переваг і недоліків;

2) переорієнтування самосвідомості;

3) переконання;

4) прогнозування негативної поведінки.

III група - методи перебудови життєвого досвіду:

1) обмеження;

2) перенавчання;

- 3) переключення;
- 4) регламентація способу життя;

IV група - методи попередження негативної й стимулювання позитивної поведінки:

- 1) заохочення і покарання;
- 2) змагання;
- 3) позитивної перспективи.

Однією з найпоширеніших форм роботи, що досить часто використовуються на практиці, залишається інтерактивна та проектна робота.

Таким чином, соціально-педагогічна діяльність в освітніх закладах є необхідним і важливим компонентом державної політики у галузі профілактики правопорушень підлітків.

3. Правове забезпечення запобігання правопорушень

Правове забезпечення запобігання правопорушень має досить складну структуру і регламентується такими документами: Конституцією України, нормами різноманітних галузей права, законами та підзаконними актами, міжнародно-правовими актами.

Воно здійснюється у двох головних напрямках. Один із них має матеріальний характер і полягає у впливі за допомогою права на різні соціальні фактори, з метою усунення криміногенних умов, а також стимулювання антикриміногенних факторів; інший напрям за своїм значенням є процесуальним і полягає в закріпленні прав і обов'язків при здійсненні ними профілактичної діяльності.

Принципове значення для правового забезпечення запобігання злочинності має низка положень Конституції України. Так, стаття 3 Конституції проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Виконання цього

фундаментального обов'язку, яке знайшло свою конкретизацію в статті 4 (захист прав усіх суб'єктів права власності), статті 27 (захист життя людини), статті 29 (свобода, особиста недоторканність), статті 30 (недоторканність житла) та інших, здійснюється великою кількістю різних способів, в тому числі запобіганню державними органами кримінально-карних посягань на права і свободи громадян.

Важливе положення, що визначає роль і значення запобіжної діяльності, її зміст і спрямованість, обов'язкову відповідність принципам справедливості, гуманності, законності, міститься в низці міжнародно-правових актів, визнаних Україною: Декларації прав людини; Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права.

Нормативні документи які регулюють профілактику правопорушень в освітніх закладах:

Лист МОН України №1/9-362 від 16.07.2021 року «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н.р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок»;

Лист МОН № 1/5119-22 від 13.05.22 року «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні»;

Лист МОН України від 23.09.2021 № 4/793-21 «Щодо проведення в закладах освіти Всеукраїнського тижня з протидії булінгу»;

Лист МОН №1/9-436 від 14.08.2020 року «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)»;

Лист МОН № 1/9-385 від 20.07.20 року «Деякі питання організації виховного процесу у 2020/2021 н. р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок»;

Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі;

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»;

Лист МОН України від 29.01.2019 №1/11-881 «Рекомендації для закладів освіти щодо застосувань норм Закону України щодо протидії булінгу»;

Лист МОНУ від 29.12.2018 №1/9-790 «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу»;

Наказ МОН України від 02.10.2018 №1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами»;

Постанова КМУ від 03.10.2018 №800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю»;

Спільний наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2014 № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поведіння з дітьми або загрози його вчинення»;

Постанова КМУ від 21.11.2013 №896 «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)»;

Постанова КМУ від 21.11.2013 №895 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах»;

Лист Міністерства освіти та науки, молоді та спорту України від 11.02.13 № 1/9-96 «Щодо профілактичної роботи з запобігання правопорушенням та злочинності серед дітей та учнівської молоді»;

Наказ Міністерства освіти та науки України від 29.10.2010 № 1023 «Щодо профілактики злочинності та правопорушень серед дітей, захисту їх прав на освіту»;

Розпорядження Кабінету Міністрів України 17.08.2011 N 777-р «Про затвердження плану заходів з проведення у 2011 році Всеукраїнського тижня права»;

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.09.2010 № 1911-р «Про схвалення концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року»;

Лист МОН України від 13.09.2010 № 1/9-623 «Щодо подолання злочинності серед неповнолітніх та організації профілактичної роботи»;

Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації;

Лист МОН України від 19.10.2010 1/9-838 «Про рекомендації Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення».

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте сутність віктимологічної профілактики?
2. Обґрунтуйте роль соціально-педагогічної віктимологічної профілактики в умовах освітніх закладів?
3. Розкрийте правове забезпечення запобігання правопорушень?

Розділ 2. Основні характеристики віктимологічного запобігання злочинності

Лекція 6

Тема: Недискримінація постраждалої особи

План:

1. Віктимблеймінг.
2. Дискримінація та її прояви.
3. Види дискримінації. Булінг. Утиск.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text
3. Пономарьов С. Ю., Федорович І. Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні : посіб. для праців. органів держ. влади та місцевого самоврядування. Київ : Міжнар. орг. з міграції, 2014. 74 с.
4. Посібник з європейського антидискримінаційного права. 2011. 196 с. (Рада Європи; Агенція з питань основоположних прав). DOI: 10.2811/11978.

1. Віктимблеймінг

Особливої уваги вимагає явище віктимблеймінгу, яке загострює і погіршує становище жертви в суспільстві, тобто на жертву (постраждалу) злочину, нещасного випадку або будь-якого виду насильства покладається повна або часткова відповідальність за вчинене щодо них порушення або нещастя, що з ними відбулося.

Віктимблеймінг походить від двох англійських слів — «*victim*» (жертва) та «*blame*» (звинувачувати), отже, дослівно означає «звинувачення жертви».

Термін віктимблеймінг вперше використав Вільям Райан в однойменній книзі «*Blaming the Victim*», опублікованій в 1971 році. Райан

описує звинувачення жертви як ідеологію, яка застосовується для виправдання расизму та соціальної несправедливості щодо чорношкірого населення США. Книга була написана як реакція на книгу Патріка Мойнігана «Негритянська сім'я: втручання держави» (*The Negro Family: The Case for National Action*), що вийшла в 1965 році в США.

У 1947 році Теодор Адорно описав явище, яке пізніше було названо звинуваченням жертви, як «одне з найбільш згубних властивостей фашистського характеру». Трохи пізніше Адорно і його колеги по дослідницькій групі Берклі розробили свою знамениту F-шкалу (де F означає «фашизм»), яка включала серед інших фашистських рис «презирство до всього дискримінованого або слабкого». Після Адорно деякі інші автори також відносили звинувачення жертви до типових фашистських рис.

До першовідкривача зазначеного феномена можна віднести і Мелвіна Лернера. Американський психолог Мелвін Лернер, зазначав, щоб уникнути визнання помилковості своїх уявлень про справедливий устрій світу, люди реінтерпретують (змінюють зміст і значення) несправедливу подію, пов'язуючи її з поведінкою або властивостями жертви, і тим самим одночасно звинувачують і принижують її.

Тобто, позиція віктимблейлерів засноване на вірі у справедливий світ, коли людина вірить у те, що будь-яка дія викликає закономірні й передбачувані наслідки. Для такої людини є нестерпною думка про те, що нещастя може статися з будь-ким абсолютно випадково.

На думку президента Всесвітнього віктимологічного товариства, кримінолога Яна ван Дейка, уявлення про те, що жертви домашнього та сексуального насильства «провокують» чоловіків на вчинення насильства, тобто фактично заслуговують на свою жертвність, належить до патріархального менталітету, який насправді й покладений в основу таких злочинів.

2. Дискримінація та її прояви.

У статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» термін «дискримінація» визначається таким чином: «Ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами та свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними».

Оскільки разом із цим терміном Закон дає визначення й окремим формам дискримінації, то для коректного і послідовного правозастосування варто пам'ятати, що термін «дискримінація» це узагальнюючий характер. З метою уникнення двозначності його не варто безпосередньо застосовувати для кваліфікації тих чи інших конкретних ситуацій (рішень, дій або бездіяльності) як порушень антидискримінаційного законодавства. Цій меті слугують саме окремі форми дискримінації, як пряма дискримінація, непряма дискримінація, утиск, підбурювання до дискримінації, пособництво в дискримінації, а також інші її форми та прояви.

Як зазначалось в попередніх темах віктимізація – це перш за все процес набрання або збільшення віктимності на індивідуальному, груповому і масовому рівнях. Структурними складовими віктимізації є соціальні та психологічні чинники.

Отже, віктимізація – це, по-перше, невиконання або неналежне виконання державою гарантованих Конституцією прав, свобод і законних інтересів громадян щодо безпеки людини; по-друге, навмисне або необережне порушення людиною (спільнотою людей) правил особистої

безпеки; по-третє, наявність злочинності припускає віктимізацію певної частини населення.

Латентна віктимізація – це процес підвищення ступеня уразливості потерпілого/жертв латентних злочинів перед повторним заподіянням їм шкоди злочинами, а також збільшення ризиків злочинних посягань проти невизначеного кола людей.

Зокрема, стаття 14 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» встановлює, що «Реалізація права [на звернення зі скаргою на дискримінацію] не може бути підставою для упередженого ставлення, а також не може спричиняти жодних негативних наслідків для особи, яка скористалася таким правом, та інших осіб».

Прояви дискримінації: уникання; психологічний тиск; нерівні умови та права; надання переваги іншим без очевидної на те причини у професійному плані; відкрита ненависть та приниження; фізична розправа (побиття, вбивство).

3. Види дискримінації. Булінг. Утиск.

У статті 1 Закону пряма дискримінація визначається таким чином: «ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними».

Як ідентифікувати:

1) за ознакою статі – між особою жіночої статі та особою чоловічої статі;

2) за ознакою національності – між особою, яка через свою конкретну національність зазнала відмінного ставлення, та особою з іншою національністю, перш за все «титульною»;

3) за ознакою громадянства – між особою з іноземним громадянством або без громадянства та особою, яка має громадянство держави, в якій інцидент мав місце;

4) за ознакою сексуальної орієнтації – між гомосексуальною/бісексуальною особою та гетеросексуальною особою;

5) якщо мова йде про права, пов'язані або залежні від факту проживання осіб однією сім'єю, то між одностатевими та різностатевими парами, які проживають разом, але не перебувають у шлюбі.

У статті 1 Закону непряма дискримінація визначається таким чином: «ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними».

Іншими словами, непряма дискримінація – це наслідок застосування нейтрально сформульованого (тобто такого, що не стосується конкретної ознаки особи або групи осіб) правила, вимоги чи політики, яке передбачає однакове ставлення, але на практиці створює менш сприятливі умови для реалізації прав певною особою або групою осіб через їхні ознаки.

На практиці виявлення непрямой дискримінації є значно складнішим, ніж встановлення факту прямої дискримінації. Адже дуже часто правила/вимоги, які можуть призвести чи вже призвели до непрямой дискримінації, є загальними положеннями нормативних документів, які були розроблені без врахування індивідуальних ситуацій чи особливостей вразливих груп.

Як ідентифікувати непряму дискримінацію: ключовим для визначення непрямой дискримінації є наявність певних правил, правових норм, критеріїв оцінки, стандартів тощо, які є нейтрально

сформульованими, мають загальний характер і поширюються на всіх осіб або груп осіб без винятку.

У статті 1 Закону утиск визначається таким чином: «небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери».

Як ідентифікувати утиск:

Словесних образ, коментарів або натяків, спрямованих на приниження гідності людини через, наприклад, її колір шкіри, етнічну приналежність, стать, інвалідність, сексуальну орієнтацію тощо;

1) Образливих сексистських, гомофобних, антисемітських тощо жартів, анекдотів, кпинів;

2) Публічного (зокрема в межах спільного робочого простору) поширення сексистських, ксенофобних, гомофобних та інших печатних або графічних матеріалів (постерів, листівок, брошур тощо);

3) Образливих жестів сексистського або ксенофобного характеру;

4) Ігнорування, ізоляції або сегрегації через стать, етнічну належність, сексуальну орієнтацію тощо;

5) Актів фізичної агресії та насильства. Безперечно, цей перелік не є вичерпним, оскільки перелічити усі можливі форми утиску неможливо через їх чисельність.

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Тобто, законодавчо визначене поняття булінгу не стосується виключно дітей, а охоплює всіх учасників освітнього процесу. Однак якщо вище зазначені дії застосовуються до співробітника у колективі, таке явище слід називати мобінгом.

Як ідентифікувати: приховування позитивної інформації про особу, ізоляція жертви в колективі, систематичне, поширення принизливих пліток, безперестанна і негативна критика, висміювання, доноси керівництву, тривалі клеми, підступне заохочення на бік агресорів керівництва тощо.

У книзі «Насильство на роботі», виданою Міжнародною організацією праці (ООН) в 1998 р. мобінг наводиться в одному переліку з вбивствами, зґвалтуваннями й пограбуваннями. Пояснення цьому таке: необразливий, на перший погляд, у порівнянні з іншими видами фізичного насильства мобінг іноді закінчується самогубством.

У розвинених капіталістичних країнах поступово привчаються протистояти мобінгу легітимними методами. Німеччина визнала, що мобінг створює умови, які призводять до різних захворювань. У Швеції керівники підприємств повинні так організувати працю, щоб запобігти й не допустити психологічного терору на робочому місці. З появою ознак мобінгу роботодавець зобов'язаний вжити контрзаходи. У січні 2002 р. Франція ввела антимобінговий закон. У канадській провінції Квебек і в Колумбії прийняте законодавство проти агресії на робочому місці.

В Україні 4 березня 2019 року до Верховної Ради було подано законопроект № 10118 «про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо протидії мобінгу», яким передбачається відповідальність за цькування на роботі, а 1 грудня 2022 року Верховна рада ухвалила закон, що встановлює адміністративну відповідальність за мобінг.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть віктімблеймінгу?
2. Охарактеризуйте основні види дискримінації та її прояви?
3. Порівняйте поняття «булінг» та «утиск»?

Лекція 7

Тема: Віктимологічне запобігання злочинам стосовно жінок, неповнолітніх осіб та осіб похилого віку

План:

1. Віктимологічна характеристика жінок як потерпілих від злочину.
2. Віктимологічна характеристика неповнолітніх осіб як потерпілих від злочину.
3. Віктимологічна характеристика осіб похилого віку як потерпілих від злочину.

Література:

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» : від 15 листопада 2001 р. № 2789. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

3. Наказ МОН України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами» : від 02.10.2018 № 1047. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-viyavlennya-reaguvannya-na-vipadki-domashnogo-nasilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-iz-inshimi-organami-ta-sluzhbami>

4. Постанова КМУ «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» : від 03.10.2018 № 800. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF#Text>

5. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм

соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» : від 21.11.2013 № 896. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF#Text>

6. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Вид-во Кроссруд, 2008. 364 с.

7. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : електрон. фах. наук. вид. URL : www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

1. Віктимологічна характеристика жінок як потерпілих від злочину.

Віктимізація жінок – це поняття, що охоплює статичний і динамічний аспекти. Завдання віктимологічних досліджень полягає у встановленні реальної картини віктимізації жінок (її кількісних і якісних показників), факторів і умов віктимізації та розробці на їх основі заходів запобігання їй.

Перш ніж аналізувати віктимну поведінку жінок, необхідно визначитися із термінологією.

Віктимність жінок – це потенційна чи реалізована в конкретній життєвій ситуації підвищена здатність жінки за певних обставин стати жертвою злочинного посягання, зумовлена її статевими особливостями, а також комплексом інших вроджених або набутих соціальних, психологічних і фізичних якостей особистості та специфікою поведінки. Як бачимо, *віктимність жінок* є комплексною характеристикою, складовими якої можна назвати: стабільні найбільш типові особистісно-психологічні властивості, а також динамічний прояв цих властивостей у поведінці в конкретній життєвій ситуації. Зрозуміло, сама по собі віктимність жінок, яка за своєю природою вважається віктимогенним фактором, не може бути безпосередньою причиною злочинного посягання і, швидше за все, виконує опосередковану роль через фактори віктимізації.

Тобто навіть якщо «не припустима поведінка» жінки не зможе спровокувати злочин, якщо не буде злочинця/правопорушника.

Виокремлюються такі чотири групи:

- 1) Ситуації, викликані провокуючим характером поведінки жінки - жертви злочину.
- 2) Ситуації, які виникли через нейтральний характер поведінки жінки-жертви та активні дії злочинця, спрямовані на створення сприятливих умов для вчинення злочину.
- 3) Ситуації, викликані нейтральною поведінкою жінки-жертви злочину та пасивністю оточуючих, що сприймається злочинцем як сприятлива умова та використовується ним на свою користь.
- 4) Ситуації, пов'язані з активними діями всього суспільства, у тому числі потенційних і реальних жертв злочинів, що спрямовані на унеможливлення вчинення злочинного посягання.

Звичайно, жінки стають жертвами різноманітних злочинів, які за характером поділяються на: *насильницькі, корисливі та корисливо-насильницькі*.

Усю сукупність причин і умов, які зумовлюють вчинення злочинів щодо жінок, можна розглянути у вигляді взаємодії трьох груп взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих компонентів:

- а) об'єктивно існуюча сукупність зовнішніх обставин, що сприяють вчиненню злочинів;
- б) суб'єктивно обумовлені особистісні властивості конкретного індивіда, який вчинив злочин;
- в) віктимологічні властивості жінки-жертви злочину (анатомо-фізіологічні особливості жіночого організму; специфічність психічних процесів; вікові особливості та стан здоров'я; виконання материнських функцій; виконання соціальних функцій чи ролей; неналежні умови соціалізації та соціальної адаптації, що проявляються в антисуспільній спрямованості її поведінки).

Залежно від ролі жінки в механізмі злочину вирізняють такі якісно-однорідні типи її поведінки: а) поведінка-поштовх, що характеризується провокацією до вчинення злочину; б) поведінка, що зумовлює об'єктивну можливість вчинення злочину; в) позитивна, соціально-схвальна поведінка, що викликає у злочинця намір вчинити злочин; г) нейтральна поведінка, що характеризується відсутністю будь-якої провокації з боку жертви злочину та не впливає на вибір злочинцем варіанта поведінки.

2. Віктимологічна характеристика неповнолітніх осіб як потерпілих від злочину.

Віктимні риси, характерні для неповнолітніх, можна поділити на дві групи: загальні та індивідуальні.

До загальних (притаманних підлітковому віку як такому) належать: довірливість, наївність, допитливість, невміння адекватно реагувати на ситуацію, відставання у психічному розвитку від фізичного, перевага у психічній діяльності процесів збудження над гальмуванням, фізична слабкість.

Індивідуальні психічні властивості поділяються на біопсихологічні, власне психологічні та соціально-психологічні. До власне психологічних відносять: агресивність, тривожність, жорстокість, схильність до ризику, емоційна неврівноваженість.

До соціально-психологічних належать: потреба у спілкуванні, самоствердженні, незнання головних методів забезпечення особистої безпеки.

До біопсихологічних чинників належать: тип темпераменту, наявність характерних визначених рис характеру.

Для неповнолітніх притаманні й такі риси, як: емоційно виражене прагнення пізнати навколишнє середовище, підвищена активність особи, вияв власних оцінок тих або інших подій, що інколи суперечать незначному життєвому досвіду, відсутність здатності переборювати невдачі, недостатність та поверховість першого враження. Ці особливості

разом зі збільшенням кількості міжособистісних зв'язків як у рамках формальних, так і неформальних структур, зумовлюють збільшення конфліктних ситуацій, у яких поведінка підлітка може мати неадекватний характер.

Віктимність неповнолітніх зумовлюють також окремі життєві ситуації, що виникають унаслідок певних дій самого підлітка. В одних випадках ці дії мають антисупільний характер, в інших можуть бути оцінені як необережність, довірливість, легковажність або як правомірна активність неповнолітнього.

Значний вплив на формування неповнолітньої особи відіграє сімейна конфліктність. Дослідження її негативної ролі у становленні неповнолітнього доводить, що сімейну конфліктність слід розглядати у двох аспектах: як один із факторів похідного від сім'ї несприятливого впливу на особистість неповнолітнього і як ситуацію здійснення злочину. Кримінологічні дані в деяких випадках свідчать про «перенесення конфлікту» – одного члена сім'ї на інших, які стають жертвою агресивних дій, не даючи при цьому ніякого приводу. Найчастіше такою жертвою стають неповнолітні діти.

Десоціалізація особистості неповнолітнього в сім'ї відбувається під впливом внутрішньої й зовнішньої конфліктності, а також унаслідок проявів жорстокості, будь-яких залежностей (алкоголь, наркотики), частково обумовлених цією конфліктністю.

Структурний аналіз злочинів, учинених стосовно неповнолітніх, показав, що за рівнем поширеності вони посідають такі: корисливі злочини (крадіжки), корисливо-насильницької спрямованості (грабежі, розбої), хуліганство, статеві та насильницькі злочини. При різному їх співвідношенні в різні періоди їх основна тенденція зберігається.

Неповнолітні стають об'єктом сексуальних злочинів. Сексуальне насильство стосовно хлопчиків та дівчаток до 15 років вчинюється майже у 30% від загальної кількості злочинів цієї категорії. Найчастіше

насилъству піддаються діти віком від 8 до 12 років і від 13 до 19 років. Найбільша вікова віктимність була зафіксована в осіб від 11 до 13 років. Це пов'язано з біологічними та психологічними особливостями пубертатного періоду, тобто періоду статевого дозрівання. У фізичному та психологічному стані дітей цього періоду відбуваються суттєві зміни: «ривок росту», за яким, однак, не встигає розвиток м'язів і фізичної сили; формування вторинних статевих ознак; пробудження сексуальних відчуттів; усвідомлення себе, самопізнання.

У сучасному світі серйозну загрозу для неповнолітніх представляють засоби масової інформації, зокрема, Інтернет та значна кількість соціальних мереж.

3. Віктимологічна характеристика осіб похилого віку як потерпілих від злочину.

Віктимізація осіб похилого віку відбувається переважно у злочинах проти власності та проти особи, інші ж злочини у її структурі мають незначні показники. Відповідно до кримінологічного дослідження, А. В. Андрушко виділяє такі, найбільш розповсюджені кримінальні діяння: крадіжки, грабежі та розбої, шахрайство, вбивство, умисні тяжкі, середньої тяжкості, легкі тілесні ушкодження, побої та інші. Цей перелік харківськими науковцями доповнюється ще й злочинами, пов'язаними із порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, зазначаючи, що від них страждає кожна п'ята особа старше 60 років.

Злочини, вчинені щодо осіб похилого віку, визначаються переважно сімейно-побутовою, дозвільною та ситуаційною спрямованістю. Досить значна кількість цих злочинів вчиняється ситуативно, на ґрунті взаємостосунків і конфліктів, що виникають у побутовій сфері життя.

Гостро стоїть проблема домашнього насилъства щодо осіб похилого віку. Так, найбільша кількість випадків вчинення вбивств та тяжких

тілесних ушкоджень, вчинених проти осіб похилого віку, зафіксована саме у *сімейно-побутовій сфері*, яка характеризується певною замкненістю.

Причини вчинення злочинів проти геронтологічної групи:

- 1) Довготривалі конфлікти, внаслідок алкогольної чи наркотичної залежності одного, або декількох членів сімей.
- 2) Житлова проблема/поділ майна.
- 3) Психофізіологічні зміни геронтологічної групи.

Залежно від характеру прояву та інтенсивності впливу віктимної поведінки на прийняття злочинного рішення виділяються такі види віктимної поведінки потерпілих у сімейно-побутовій сфері: агресивно-викликаюча; аморально-провокуюча; нейтральна; надокучливо-дошкульна.

У зв'язку з цим прослідковуються три основні тенденції: в одних випадках (агресивно-викликаюча) такі дії виступають потужним поштовхом до вчинення тяжкого насильницького злочину; в других (нейтральні дії) – жодним чином не впливають на волю злочинців; у третіх (аморально-провокуюча, надокучливо-дошкульна поведінки) – створюють сприятливу обстановку для виникнення та ствердження злочинного наміру, що реалізується випадково, за умов виняткової провокації з боку потерпілих.

Дозвільна сфера вчинення злочинів щодо похилих осіб характеризується переважно наявністю попереднього до злочинного знайомства, спільним проведенням часу у колі друзів, сусідів, малознайомих людей, обтяжується вживанням алкогольних напоїв із наступним створенням криміногенної ситуації, в якій здійснюється злочинне посягання. До злочинів, які переважно вчиняються у цій сфері, належать: вбивства, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, крадіжки, грабежі, розбої, зґвалтування, шахрайство тощо. Особливо останнім часом набувають розповсюдження випадки вчинення шахрайства та обману похилих людей з метою заволодіння їх статками, грошима, рухомим та нерухомим майном.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте віктимологічну характеристику жінок як потерпілих від злочину?
2. Схарактеризуйте віктимологічну характеристику неповнолітніх осіб як потерпілих від злочину?
3. В чому полягає віктимологічна характеристика осіб похилого віку як потерпілих від злочину?

Лекція 8

Тема: Віктимна поведінка окремих категорій постраждалих осіб від злочинів

План:

1. Віктимна поведінка постраждалих осіб від торгівлі людьми.
2. Заходи загальносоціального та індивідуального запобігання торгівлею людьми.
3. Віктимна поведінка потерпілих від вуличного насильства.
4. Запобігання вуличних злочинів.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Віктимологія : навч. посібник / Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2021. 71 с.
3. Головкін Б. М. Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. № 26. С. 84–97.
4. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» : від 21.11.2013 № 895. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-%D0%BF#Text>
5. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_791.
6. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : електрон. фах. наук. вид. URL : www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

1. Віктимна поведінка постраждалих осіб від торгівлі людьми.

Високий ризик потрапляння до тенет торгівців людьми мають: трудові мігранти (насамперед, з нерегульованим статусом); особи, які незаконно виїжджають за кордон чи перебувають там незаконно; особи, які користуються послугами шлюбних агенцій, фірм з посередництва у працевлаштуванні, у тому числі й за кордоном; особи, які займаються модельною діяльністю; особи, які працюють у сфері розваг; особи, які займаються проституцією; особи, які раніше постраждали від торгівлі людьми; алко- та наркозалежні особи.

У плані гендерного аналізу помітною є тенденція до незначної переваги кількості постраждалих осіб чоловічої статі (52 %) у порівнянні з жінками (48 %). Чоловіки стають жертвами торгівлі людьми у віці від 14 до 44 років (87,7 %), найбільш віктимною категорією є особи у віці від 25 до 34 років (45,2 %). Більшість із них перебувають у скрутному матеріальному становищі (87,6 %).

Жінок віком від 18 до 30 років використовують у секс-індустрії, а старших 30 років – в обслуговуванні. Серед постраждалих від торгівлі дітьми переважають дівчата (до 60 %) віком від 11 до 18 років, але помітною є тенденція збільшення кількості продажу немовлят.

Торгівля людьми не є миттєвою дією, а становить собою складний і багатоетапний процес, головною метою якого є експлуатація жертви. Механізм торгівлі людьми у класичному варіанті складається із таких стадій, як вербування, переміщення, передача та експлуатація. Особливості віктимної поведінки жертви існують на кожному із зазначених етапів.

Торгівля людьми, як правило, передбачає будь-яке пересування жертви. Торговці переміщують жертв з їхнього середовища і тримають у місцях, де можуть їх контролювати та утримувати в залежності. Перевезення відбувається найчастіше із супроводом. Це робиться, аби унеможливити ситуації, коли жертва може не прибути до місця призначення. Такий супровід також має на меті зменшення кола контактів

жертви з оточенням. На етапі перевезення постраждалі можуть вже зазнавати обмеження свободи пересування та спілкування, грубого поводження, фізичного знуцання та іншої шкоди. Тобто до моменту транспортування в особи може вже розвинути вивчена безпорадність, стан у якому індивід не робить спроб для поліпшення свого становища, не просить допомоги й не тікає. Для безпечної трансформації жертві можуть давати медичні, алкогольні чи наркотичні препарати.

Нерідко жертв переховують, використовуючи при цьому різноманітні засоби: укривають у спеціальних приміщеннях, змінюють персональні дані, документи, зовнішність тощо.

Експлуатація є кінцевим етапом торгівлі людьми. Відповідно до визначення, наданого у примітці до ст. 149 КК України, вона включає всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

Найбільш поширеними у сучасному суспільстві вважають трудову та сексуальну експлуатацію. У трудову експлуатацію потрапляють як чоловіки та жінки, так і діти.

У процесі трудової експлуатації на початку роботи постраждалим, як правило, обіцяють заробітну плату після виконання певного обсягу або наприкінці певного терміну роботи. Проте коли через певний час вони починають наполягати на виплаті заробітної плати, їм пояснюють, що жодних коштів вони не отримають і мають працювати стільки, скільки «хазяїн» вважатиме за потрібне. Будь-який спротив жорстоко карається побоями, обмеженням у пересуванні, голодом, залякуваннями.

Сексуальна експлуатація є найприбутковішою для торговців людьми й при цьому має найважчі фізичні та психічні наслідки для постраждалих

осіб через постійне фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яким вони піддаються. Постраждалих експлуатують у різноманітних місцях: будинках розпусти, вуличній проституції, саунах та масажних салонах, приватних будинках і квартирах або в агентствах дівчат за викликом. Як правило, їх примушують працювати ненормований час, займатися незахищеним сексом, що робить їх дуже вразливими до всіх видів інфекцій, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ-СНІД. Їх також примушують вживати алкогольні напої та наркотичні речовини, щоб зменшити опір особи, зробити її залежною від торговців «живим товаром».

Нерідко постраждалі від торгівлі людьми піддаються змішаній експлуатації – зазвичай трудовій та сексуальній, однак можуть траплятися й інші комбінації.

Досить розповсюдженим видом експлуатації є жебракування. Для цього зазвичай використовують інвалідів, дітей, людей похилого віку. У деяких випадках жебраків калічать, щоб викликати співчуття і збільшити розмір прибутків.

Упродовж усього процесу торгівлі людьми, і особливо на стадії експлуатації, жертва ризикує бути втягнутою у протиправну діяльність. Експлуатація може включати примушування до крадіжок, виробництва та транспортування наркотичних засобів, провезення контрабанди, здійснення інших правопорушень. Експерти стверджують, що щороку відбувається кілька тисяч нелегальних трансплантацій нирок від живих сторонніх донорів. Деякі з них отримані внаслідок торгівлі людьми. Жертви торгівлі людьми після повернення до нормального життя ще довго відчувають наслідки експлуатації: проблеми зі здоров'ям (депресії, загострення хронічних захворювань, порушення сну, пам'яті, статеві хвороби); психічні проблеми (низька самооцінка, підвищена збудливість або ж апатія, суїцидальні схильності, нарко- та алкозалежність); проблеми емоційної сфери (страх, почуття самотності, суму, безпорадності).

2. Заходи загальносоціального та індивідуального запобігання торгівлею людьми.

На загальносоціальному рівні серед заходів запобігання торгівлі людьми можемо виокремити такі: формування та реалізація ефективної соціальної політики, зменшення рівня безробіття, урегулювання міграційних процесів, зростання стандартів життя людей, підвищення рівня обізнаності серед населення та особливо серед груп ризику про механізм перетворення на жертву торгівлі людьми (проведення загальнонаціональних інформаційних кампаній, висвітлення у ЗМІ проблеми торгівлі людьми), забезпечення безпеки осіб, які визнані потерпілими від торгівлі людьми, забезпечення відновлення прав постраждалих від торгівлі людьми, виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, притягнення до відповідальності осіб, причетних до торгівлі людьми, посилення прикордонного контролю, інформування громадськості щодо результатів діяльності у сфері боротьби з торгівлею людьми (статті 9–12 Закону України «Про протидію торгівлі людьми»).

Спеціальний рівень запобігання передбачено ст. 5 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», де визначено, що суб'єктами протидії торгівлі людьми є: Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, закордонні дипломатичні установи України та заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. Також зазначається, що у здійсненні заходів, спрямованих на запобігання торгівлі людьми, беруть участь органи місцевого самоврядування, а також, за згодою, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські організації та окремі громадяни. Стаття 13 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» встановлює національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми. Основним суб'єктом у системі запобігання торгівлі

людьми є Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (у складі кримінальної поліції).

Так, саме на Департамент покладаються такі завдання: участь у реалізації державної політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із торгівлею людьми, нелегальною міграцією, правопорушеннями у сфері суспільної моралі, а також внесення на розгляд Голови Національної поліції України та Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо формування державної політики в зазначених сферах; запобігання вчиненню, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, нелегальною міграцією, а також правопорушень у сфері суспільної моралі; моніторинг, вивчення, аналіз і узагальнення ефективності заходів щодо стану боротьби з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, а також правопорушеннями у сфері суспільної моралі, у межах компетенції прогнозування криміногенної ситуації в державі та своєчасне інформування керівництва Національної поліції України та інших органів державної влади із зазначених питань.

На індивідуальному рівні доцільним є корегуючий вплив на поведінку груп ризику, особливо членів багатодітних родин та малозабезпечених сімей, одиноких матерів, людей з особливими потребами, самотніх людей похилого віку, жертв насильства в сім'ї, сиріт, дітей, що позбавлені опіки та піклування, «дітей вулиці», безробітних працездатного віку і безпритульних, осіб, які займаються модельною діяльністю та осіб, які займаються проституцією.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми» від 23 травня 2012 р. № 417 визначає процедуру встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми (додатки 1, 2, 3 до Порядку).

Актуальним завданням залишається розвиток міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми. Так, наприклад, значну багаторічну допомогу у запобіганні торгівлі людьми та соціальній роботі із постраждалими особами надає Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна».

3. Віктимна поведінка потерпілих від вуличного насильства.

Вуличні злочини в більшості випадків вчиняються раптово, в темну пору доби, переважно в містах. Значна кількість таких злочинів вчиняється групами злочинців, особами, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Потерпілими здебільшого стають жінки, особи пенсійного віку та діти, і особи, що перебувають в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

На вулицях, що знаходяться в центральній частині міста, де зосереджені великі магазини, банки, різні управлінські, владні, політичні структури, економічні та культурні центри, існує високий ризик стати жертвою кишенькових крадіжок, шахрайства, викрадень грошових коштів і майна із підприємств, установ, організацій та житла. В інших районах міста і на його околицях, на яких знаходяться представництва різних комерційних фірм, торгіві, промислові підприємства, ринки, ярмарки, магазини, є сприятливі умови для крадіжок, грабежів, викрадень транспортних засобів та шахрайства. Нерідко тут реєструються і факти вимагань. Вулиці, прилеглі до розважальних закладів (ресторани, казино, бари, дискотеки, нічні клуби тощо), відрізняються наявністю на них підвищеної концентрації людей, які, перебуваючи у нетверезому стані, часто агресивно налаштовані проти оточуючих їх людей, що створює умови для вчинення злочинів – хуліганства, грабежів, а іноді й убивств. Вулиці, розташовані в районах приватного житлового сектора, особливо вразливі для корисливо-насильницьких злочинів. Найчастіше тут жертвами грабежів, розбійних нападів і зґвалтувань стають поодинокі перехожі у темний час доби.

Міські парки, сквери та інші місця відпочинку населення найбільш специфічні, оскільки призначені для масового відпочинку громадян, особливо у вихідні та святкові дні. Велике споживання громадянами спиртних напоїв і скупчення значної кількості людей супроводжується підвищеною збудливістю і конфліктністю між ними, що і є причиною виникнення сварок, а згодом і вчинення насильницьких злочинів. Вулиці, прилеглі до стадіонів, палаців спорту, а також зупинки громадського транспорту і підземні переходи, які знаходяться поблизу них, відрізняються підвищеним рівнем криміногенності, наприклад, вчиненням групового порушення громадського порядку, умисним знищенням або пошкодженням майна, що перебуває у комунальній власності.

Останнім часом у містах України збільшилася кількість учинених кишенькових крадіжок мобільних телефонів школярів. Чимало жертв, виявивши пропажу портмоне чи гаманця, не повідомляють про це правоохоронні органи, зокрема поліцію, оскільки не впевнені, що відносно них було вчинено кишенькову крадіжку, гадають, що втратили, десь залишили або, навіть зафіксувавши крадіжку, не розглядають її як таку, вважаючи, що нічого істотного не викрадено. Саме таке ставлення жертв і впливає на високий рівень природної латентності даного виду злочинів, як і загалом корисливої злочинності.

Вчиненню корисливих злочинів сприяє не тільки необачна та некритична, а іноді навіть провокуюча поведінка, а й вивчення психологічних особливостей особи жертви. Почастішали випадки крадіжок з автомобілів. При детермінації вуличних зґвалтувань важливу роль відіграє віктимна поведінка жертви. Найбільш поширеними її видами є спільне вживання спиртних напоїв, стан сп'яніння, легковажна поведінка, що створює враження доступності. Крім матеріалів кримінальних справ, про це свідчать і соціологічні опитування.

4. Запобігання вуличних злочинів.

Особам, які хочуть знизити ризик стати жертвою вуличного злодія, слід дотримуватись таких рекомендацій щодо запобігання їх вчиненню: намагатися не перебувати одному на погано освітленій вулиці в темний час доби та малолюдних місцях; якщо ви кудись вийшли, намагайтеся повідомити про це когось із близьких; не носити з собою цінні речі та великі суми грошей, а якщо такі є, зберігати їх у внутрішніх кишенях одягу; якщо помітили, що за вами слідує підозріла особа, не змінюйте різко траєкторію руху або не вчиняйте якісь несподівані дії, що спровокують злодія; уникайте розмови з незнайомими та підозрілими особами тощо.

Та все ж визначальними повинні бути заходи запобігання та протидії з боку органів державної влади.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте віктимну поведінку постраждалих осіб від торгівлі людьми?
2. Окресліть заходи загальносоціального та індивідуального запобігання торгівлею людьми?
3. Розкрийте віктимну поведінку потерпілих від вуличного насильства?

Лекція 9

Тема: Віктимологія насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи

План:

1. Віктимологічне запобігання статевим злочинам.
2. Основні напрями роботи з особами, постраждалими від насильства.

Література:

1. Віктимологія : навч. посібник / Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2021. 71 с.
2. Головкін Б. М. Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. № 26. С. 84–97.
3. Крещук К. Ю. Теоретичний аналіз зарубіжної літератури з проблеми стереотипів. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. наук. праць. Харків : НУЦЗУ, 2015. Вип. 16. С. 157–165.
4. Кримінологічна віктимологія : посібник / за заг. ред. професора О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
5. Лист МОН України «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н.р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» : від 16.07.2021 р. №1/9-362. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-vihovnogo-procesu-u-20212022-n-r-shodo-formuvannya-v-ditej-ta-uchnivskoyi-molodi-cinnisnih-zhittyevih-navichok>
6. Лист МОН «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні» : від 13.05.22 р. № 1/5119-22 URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zdijsnennya-preventivnih-zahodiv-sered-ditej-ta-molodi-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini>
7. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : електрон. фах. наук. вид. URL : www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

1. Віктимологічне запобігання статевим злочинам.

Віктимологічне запобігання статевим злочинам ґрунтується на загальних положеннях вітчизняної кримінологічної теорії запобігання злочинності, в якій віктимологічне запобігання є складовою її частиною. Саме воно визначає особливості запобігання статевим злочинам на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Загальносоціальні запобіжні заходи здійснюються у державі з далекоглядних цілей. Вони передбачають покращення в ній суспільних відносин у напрямі обмеження, а то й за можливості усунення насильства у різних колах людського буття при вирішенні взаємостосунків і задоволення потреб; підняття рівня правосвідомості громадян, зокрема, найпоширенішого пласта правової свідомості, що формується на основі буденного досвіду людей у сфері правового регулювання, і значною мірою залежить від формальних і неформальних інформаційних джерел (наприклад, ЗМІ, звичаї, традиції, чутки, особистий досвід та ін.). Віктимологічний аспект загальносоціального запобігання статевим злочинам полягає у зменшенні процесу віктимізації та рівня проявів віктимності шляхом кардинальної зміни ставлення людей до самозбереження й упереджуючи забезпечення з боку держави безпеки потенційних жертв сексуальних насильств.

При різноманітності за природою заходів загальносоціального запобігання все ж слід виділити такі основні їх напрями: зміцнення моральних та етичних засад у суспільстві з метою посилення захисту моралі, а також збереження культурних традицій у державі від негативного впливу культу насильства, жорстокості, порнографії, наркоманії, сексуальної розбещеності та ін.

Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. (зі змінами) спрямований на заборону продукції у будь-якому виді, яка не відповідає моральним критеріям, ображає честь і гідність людини,

спонукає негативні інстинкти; запровадження програм сімейного виховання, що ґрунтується на чітких моральних принципах. Такі програми повинні спонукати підлітків (а потім і дорослих) розвивати в собі самоконтроль та спрямовувати сексуальну енергію у правильне русло; розвиток широкомасштабного віктимологічного навчання населення елементарним правилам безпечної поведінки на державному рівні. У першу чергу необхідно розробити та запровадити у виховний процес дитячих установ, навчальних середніх і вищих закладів спеціальні програми щодо викладання основ віктимології; запобігання бездоглядності, прискорення ліквідації безпритульності та бродяжництва серед дітей та підлітків, розширення мережі відповідних закладів для тимчасового перебування, соціальної реабілітації таких дітей та запровадження для них навчальних планів і програм компенсуючого впливу та ін.; розроблення з урахуванням міжнародної практики пропозицій щодо удосконалення державної практики в інформаційній сфері стосовно захисту моральності та затвердження здорового способу життя.

Особливість спеціально-віктимологічного запобігання статевим злочинам полягає у тому, що воно тісно пов'язане і повинно йти паралельно з кримінологічною практикою запобігання цим злочинам і передбачає передусім статеve виховання, котре включає соціально-психологічні, педагогічні, медико-сексологічні аспекти.

Віктимологічна профілактика статевих посягань охоплює систему заходів, що випереджають і захищають особистість, спрямовані на зниження імовірності стати жертвою статевих злочинів невизначеного кола осіб. Численні заходи даного виду спеціально-віктимологічного запобігання злочинності, що можливо використати з метою зменшення проявів віктимогенного потенціалу суспільства – одного з джерел кримінальної мотивації статевих злочинів, доцільно сформулювати у вигляді узагальнених комплексів.

1. Широкомасштабна на державному рівні інформаційна робота з населенням через мас-медіа, інтернет та ін., яка включає: поінформованість населення на регіональному (місцевому, районному) рівні, зокрема, і про найбільш типові прояви віктимізації та віктимності жертв сексуального насильства, і коментар щодо того, яким чином можна було б уникнути того, що відбулося, які помилки допущені потерпілим і що необхідно було б ужити у подібних ситуаціях; роз'яснювально-профілактичну роботу з різними верствами та групами населення (діти, молодь, жінки, старше покоління жінок, розумово неповноцінні, психічно хворі, наркомани, алкоголіки тощо); заборону пропаганди насильства, жорстокості, порнографії, сексуальної розбещеності, вільних сексуальних стосунків та ін.; моніторинг на місцевому рівні кримінально вражених місць, де відносно часто вчиняються дії сексуального характеру; правове виховання та навчання з розповсюдженням серед громадян відомостей про необхідну оборону, затримання особи, що вчинила злочин; створення у місцевих ЗМІ постійних рубрик, що висвітлювали б криміногенну й віктимогенну обстановку в регіоні, містили б відповіді фахівців (юристів, кримінологів, віктимологів, психологів) на запитання громадян про стан злочинності та шляхи її запобігання.

2. Зменшення практичних можливостей вчинення статевих злочинів шляхом упередження та обмеження використання злочинцями віктимного стану потерпілого: здійснення систематичного патрулювання найбільш кримінально вражених місць, де відносно часто скоюються насильницькі, у тому числі сексуальні посягання з урахуванням часу їх вчинення, виду віктимної поведінки осіб та інші криміногенні та віктимогенні чинники (відсутність світла у нічний час, транспорту, неосвітленість парків, скверів, дворів, під'їздів, зелених насаджень біля будівель, дитячих садків тощо); створення реально діючого «зворотного зв'язку» поліції та населення («телефони довіри», «гарячі лінії» та ін.) з метою отримання інформації від населення про різноманітні віктимогенні фактори, небезпечну поведінку і

безпорадний стан громадян, дітей; поширення серед населення знань і навичок, що дозволяє усвідомлювати свою віктимну поведінку та уникати криміногенних ситуацій, здатних викликати насильницьке посягання; урахування віктимогенних факторів при архітектурному плануванні споруд, вокзалів, аеропортів, парків, скверів, гаражів, недосконалість обладнання яких сучасними електронними системами спостереження об'єктивно підвищує віктимність жертви; розробка і впровадження індивідуальних засобів захисту і самозахисту від сексуальних посягань та багато інших подібних заходів, які, по-перше, унеможливають або суттєво обмежують чи захищають віктимну особу від статевих злочинів, а, по-друге, змушують і самих громадян підвищити турботу про свою особисту безпеку.

3. Покращення якості профілактичної роботи в маргінальному середовищі, недопущення дитячої бездоглядності та безпритульності, підвищена увага до неблагополучних сімей з метою мінімізації віктимної поведінки.

Індивідуальне віктимологічне запобігання спрямоване, перш за все, на виявлення осіб, які через власну небезпечну поведінку, спосіб життя, професійну діяльність, спеціальний статус, сукупність особистісних якостей, фізичних і психічних особливостей і стану можуть стати жертвами сексуальних злочинів. Крім того, цим напрямом охоплюється здійснення щодо них і їх середовища відповідного запобіжного впливу з метою активізації їх індивідуальних захисних можливостей, позитивні корекції поведінки, усунення процесу віктимізації.

Основу індивідуального віктимологічного запобігання складає метод девіктимізації поведінки конкретних осіб. Він передбачає усунення віктимності конкретної особи, набір якостей, рис і особливо проявів поведінки якої може сприяти кримінальній сексуальній мотивації злочинця. Реалізація індивідуального віктимологічного запобігання статевим злочинам може відбуватися у вигляді виховально-захисних

заходів і порад потенційним жертвам, зокрема: впровадження в індивідуальну свідомість актуалізації понять самозбереження, самоконтролю, якими охоплюються обережність, пильність при злочинному посяганні, розповсюдження через Інтернет або публікації пам'яток типу «Як не стати жертвою злочину», плакатів, буклетів, статей, в яких викладаються поради щодо ухилення від долі стати жертвою статевих злочинів.

2. Основні напрями роботи з особами, постраждалими від насильства.

Основними напрямками роботи з особами, постраждалими від насильства, є: медична допомога; психологічна допомога; навчання способам самозахисту; соціальна допомога.

Представники медичних служб мають не тільки надати висококваліфіковану медичну допомогу, а й повинні збирати точну інформацію про характер пошкоджень, отриманих потерпілою. У випадках, коли фіксуються систематичні звернення однієї й тієї ж особи зі скаргами, які дають підстави підозрювати насильницьке походження тілесних ушкоджень, медичні працівники зобов'язані сприяти юридичному захисту травмованої особи.

Психологічна допомога полягає у подоланні жертвою існуючих у неї патогенних комплексів, фобій, позбавлення хибних думок. Результатом роботи психолога має бути не просто перша допомога жертві, а й допомога в подоланні травмуючих подій, пов'язаних зі зґвалтуванням, та відновлення її у соціумі як людини, яка може самостійно розпоряджатися собою, брати відповідальність за свої дії, планувати майбутнє, розвиватися та самовдосконалюватися. Це, як правило, тривалий і складний процес, який вимагає індивідуального підходу та втручання висококваліфікованого фахівця.

Навчання способам самозахисту може бути ефективним лише за умови розв'язання психологічних проблем жертви, оскільки практика

свідчить, що навіть спортсмени, які мають високий рівень фізичної підготовки у сфері бойових мистецтв, опиняються у ролі жертви під час дозвілля. І хоч загально визнано той факт, що той, хто збирається вчинити насильство, обираючи жертву, орієнтується на її зовнішність (одяг, осанку, погляд, спосіб поведження, особливості розмови тощо), висловлюються також думки про те, що природа віктимності тих, хто зовні має досить упевнений вигляд, ще остаточно не з'ясована.

Соціальна допомога полягає в інформуванні жертви про існуючі служби, які можуть надати їй необхідну підтримку (медичну, психологічну, матеріальну), притулок. Суб'єктами надання такої підтримки можуть бути спеціалізовані органи та установи, які належать до системи органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, та функціонують користуючись коштами бюджету відповідного рівня, а також аналогічні заклади (кризові центри, тимчасові притулки, сімейні консультації тощо), що створені підприємствами, установами, організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян чи окремими громадянами та фінансуються з їх власних коштів.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте особливості віктимологічного запобігання статевим злочинам?
2. Окресліть основні напрями роботи з особами, постраждалими від насильства?
3. Обґрунтуйте роль індивідуального віктимологічного запобігання?

Лекція 10

Тема: Віктимологія злочинів у сфері сімейно-побутових відносин

План:

1. Віктимологічна характеристика злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин.
2. Фактори, що зумовлюють процес віктимізації населення у сфері сімейно-побутових відносин. Класифікація факторів.
3. Віктимологічні заходи запобігання злочинам у сфері сімейно-побутових відносин.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Віктимологія : навч. посібник / Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2021. 71 с.
3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» : від 15 листоп. 2001 р. № 2789. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
5. Спільний наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» : від 19.08.2014 № 564/836/945/577. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14#Text>

1. Віктимологічна характеристика злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин.

Віктимологія характеристики злочинів, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері, як комплексна проблема досліджена вкрай недостатньо, хоча кожного року з даної тематики пишеться багато підручників, статей, монографій, наукових досліджень, приймається низка законів які покликані на захист жертв домашнього насилля. Психологи, соціальні працівники, медики, юристи, кримінологи займаються дослідженням злочинів у сфері сімейно-побутових відносин, та розробляють стратегії подолання, однак питання лишається відкритим.

Статистичні дані свідчать, що найчастіше потерпілими на сімейно-побутовому ґрунті стають дружина (співмешканка) (48,1 %), діти (15,6 %), а також батьки (14,2 %) винного. Крім того, зазначені злочини вчиняються проти чоловіків (співмешканців) (5,1 %), рідних сестер і братів (3,8 %), а також інших родичів або близьких винних – дідусів, бабусь, онуків, дядьків, тіток, племінників, батьків і рідних братів (сестер) чоловіка і жінки (співмешканців) тощо (13,2 %). Підвищений ступінь віктимності мають члени сім'ї жіночої статі, відсоток яких серед усіх вивчених жертв внутрішньо сімейних насильницьких злочинів становить 75,8 %. Пояснення високої віктимізації жінок при вчиненні насильницьких злочинів, варто шукати у стандарті моралі, характері й стереотипах статевих відносин, що історично склалися та домінують у сучасному суспільстві.

Як зазначається в літературі, жінка уразлива до **наси́льства в сім'ї** через: будь-яку залежність від чоловіка; фізіологічну слабкість; пригнічений емоційний стан; залежність від суспільної думки; наявність інвалідності, або психічних розладів; непевненість в собі та знецінення себе (до якої кривдник приклав чимало зусиль); ізолюваність (агресор поступово, звужує коло спілкування, і йти немає куди); релігійні міркування.

Культурні, соціально-економічні та політичні відносини, у яких домінує влада чоловіків, ставлять жінок у ситуацію економічної й емоційної залежності, перетворюють їх у власність свого чоловіка. Суспільство, що організоване за принципом чоловічих владних відносин, трактує насильство проти жінок як цілком законне явище. У ньому насильство здобуває форми не тільки фізичного, але й емоційного приниження шляхом погроз, експлуатації, дискримінації.

Однак привертає на себе увагу високий ступінь віктимності неповнолітніх та осіб похилого віку. Так, кожний десятий (10,2 %) сімейно-побутовий насильницький злочин був вчинений відносно неповнолітніх членів сім'ї, з них у 53,3 % випадків – стосовно малолітніх (до 14 років) дітей; 11,6 % – відносно членів сім'ї віком 51–60 років; а майже кожен сьомий (13,6 %) – відносно осіб віком 61 рік і старше.

Безперечно, що дитина та особа похилого віку більш уразливі вже тому, що вони, як і жінки, фізично слабкіші за злочинця та перебувають від нього або інших членів сім'ї з огляду на особливості фізіологічного стану і соціальне становище в матеріальній та психологічній залежності.

Таким чином, від **насильства в сім'ї**, як правило, страждають найбільш беззахисні її члени – жінки, діти, й особи похилого віку.

Загалом жертви **насильства в сім'ї** значно частіше мають вищий соціальний стан, ніж особи, які його вчиняють.

Підвищеною здатністю ставати жертвами **насильства в сім'ї** володіють особи, які характеризуються морально-побутовою розбещеністю, стійкою антигромадською поведінкою.

Як показало дослідження, майже кожен четвертий (23,6 %) вивчений потерпілий на момент вчинення проти нього внутрішньосімейного насильства відрізнявся антигромадською поведінкою за місцем проживання. При цьому з підвищенням суспільної небезпеки та тяжкістю вчинених у сім'ї насильницьких злочинів, відповідно, збільшується роль детермінуючої негативної поведінки потерпілих у механізмі вчинення

кримінальних діянь. Зокрема, якщо при заподіянні легкої шкоди здоров'ю членові своєї сім'ї негативна поведінка за місцем проживання була властива тільки 16,0 % потерпілим, то при вчиненні внутрішньо сімейного вбивства даною поведінкою характеризувалася вже більшість (62,5 %) потерпілих. Загалом антигромадська поведінка як провокуючий фактор властива особам, які постраждали від тяжких сімейно-побутових насильницьких злочинів (убивство, навмисне заподіяння тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю).

Віктимогенний вплив алкоголю чи наркотичних засобів є очевидним й обумовленим насамперед прямим і досить сильним їх впливом на психіку, інтелект, емоції, волю, мотивацію поведінки людей. Сп'яніла людина втрачає здатність до адекватного сприйняття зовнішнього середовища, людей, їх учинків, втрачає самоконтроль, стає невитриманим, грубим. У мотивації його поведінки на першому плані з'являються низькі потяги та інстинкти, аморальні та антисоціальні схильності, що у тверезому стані придушуються, стримуються позитивними поглядами, взаємовідносинами та звичками.

Більшість насильницьких злочинів у сім'ї пов'язано не з одиничним і випадковим, а із систематичним і непомірним вживанням потерпілими алкоголю чи наркотиків. Систематичне пияцтво чи вживання наркотиків, обумовлює несприятливе моральне формування особи, істотно деформує процес її соціалізації, послаблює або підриває соціально корисні зв'язки в різних типах мікросередовища, а також сприяє створенню конкретних життєвих ситуацій криміногенного характеру.

Не дивлячись на те, що питання домашнього насилля ще відкрито, Україною зроблено ще один крок до подолання цього соціально небезпечного явища. Україною 20.06.2022 була ратифікована «Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)». Це

міжнародна конвенція, яка покликана запобігати дискримінації, зокрема щодо жінок.

Цілями цієї Конвенції є: захист жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства; сприяння ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та заохочення дійсної рівності між жінками та чоловіками, у тому числі шляхом надання жінкам самостійності; розробка всеосяжних рамок, політики та заходів для захисту всіх жертв насильства стосовно жінок і домашнього насильства та надання їм допомоги; заохочення міжнародного співробітництва з метою ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства; забезпечення підтримки та надання допомоги організаціям та правоохоронним органам в ефективному співробітництві для прийняття комплексного підходу до ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства.

Також в Україні діють інші законодавчі та нормативно-правові акти щодо запобігання та протидії насильства:

1. Закон України «Про охорону дитинства».
2. Закон України «Про захист суспільної моралі».
3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».
4. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».
5. Указ Президента України від 21 вересня 2020 року №398/2020 «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства».
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі».

7. Конвенція Ради Європи про попередження насильства щодо жінок та домашнього насильства та боротьбу з цими явищами, Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека».

8. Наказ МОН від 22.05.2018 № 509 “Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України”.

9. Лист МОН від 28.10.2014 № 1/9-557 “Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами та службами щодо захисту прав дітей”.

10. Лист МОН від 02.10.2018 №1047 “Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами”.

11. Лист МОН від 18.05.2018 № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству».

2. Фактори, що зумовлюють процес віктимізації населення у сфері сімейно-побутових відносин.

На підставі результатів проведених досліджень можна визначити певну ієрархічну модель факторів, що обумовлюють конфліктогенність сімей. Так, до загальнокримінологічних причин сімейно-побутової злочинності належать:

- 1) погіршення і нестабільність соціально-економічного життя (що часом обумовлює суперечності між природним бажанням мати дитину й економічним статусом; неможливість розвивати свої таланти, культурні запити);
- 2) скорочення кількості робочих місць у виробництві та пов’язане з цим безробіття;
- 3) поширеність у засобах масової інформації, перш за все на телебаченні, пропаганди насильства та жорстокості, деструктивний вплив відеопродукції;

- 4) розповсюдження алкоголізму (порівняно з радянськими часами фіксується збільшення виробництва і споживання алкоголю на душу населення) та наркоманії;
- 5) укорінення в суспільній свідомості цільової настанови на індивідуальне виживання, відсутність соціальних ідеалів, певний ідеологічний вакуум у суспільстві та криза моралі;
- 6) поширення неформальних (неzareєстрованих офіційно) шлюбів, а відтак менший рівень солідарності сім'ї, збільшення кількості розлучень і частки неповних сімей;
- 7) слабка дієвість системи матеріальної допомоги сім'ям, які її потребують, загалом матеріальна залежність жінок від чоловіків.

Нині в Україні спостерігаються вкрай негативні тенденції у демографічній сфері, які можуть у майбутньому послабити національну безпеку, суттєво ускладнити ситуацію з наповненням бюджету тощо. Спеціалісти з гендерних досліджень висувають тезу про кризу маскулінності (зміна традиційних ролей чоловіків, вчинення ними злочинів, зловживання алкоголем, зниження середньої тривалості життя). Однак у кризовому соціумі будь-яка людина, незалежно від статевої належності, не може повною мірою реалізувати свої здібності. Об'єктивні чинники опосередковано можуть впливати на стан особи, підсилюватися в індивідуальній свідомості правопорушників, створюючи низку внутрішніх (суб'єктивних) чинників насильства в сім'ї.

3. Віктимологічні заходи запобігання злочинам у сфері сімейно-побутових відносин.

Основним завданням віктимологічної профілактики сімейно-побутової злочинності є створення системи ефективного соціального захисту всіх громадян від можливої віктимізації, зміна сформованої практики поведінки з потерпілими та іншими жертвами злочинів. Для цього необхідно розробити або удосконалити чинне законодавство, створити нові державні та недержавні структурні підрозділи, соціальні

служби, фонди допомоги, реабілітаційні центри та інші організації із захисту жертв злочинів, організувати підготовку спеціальних кадрів для такої роботи.

Запобігання сімейно-побутовій злочинності передбачає систему заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та соціально-психологічну роботу з агресорами направлену на зміну поведінки.

Запобігання скоєнню злочинів становить собою найбільш ефективний, дієвий шлях боротьби з домашнім насиллям, оскільки заходи попередження направлені, в першу чергу, проти причин, породжуючи злочини, і умов, що сприяють їх здійсненню. Втілення загальної профілактики здійснення злочинів у сімейно-побутовій сфері, по-перше, стримує людей від скоєння злочинів, по-друге, виключає можливість стати потерпілим від протиправних дій.

Питання для самоконтролю:

1. Окресліть віктимологічну характеристику злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин?
2. Опишіть фактори, що зумовлюють процес віктимізації населення у сфері сімейно-побутових відносин?
3. Розкрийте віктимологічні заходи запобігання злочинам у сфері сімейно-побутових відносин?

Лекція 11

Тема: Віктимологія «фонових» явищ злочинності

План:

1. Поняття «фонових» явищ та їх зв'язок зі злочинністю.
2. Віктимологія бродяжництва, жебрацтва та азартних ігор .
3. Віктимологічні аспекти пияцтва, наркоманії та поширення СНІДу .
4. Віктимологія проституції.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Віктимологія : навч. посібник / Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2021. 71 с.
3. Кримінологічна віктимологія : посібник / за заг. ред. професора О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
4. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.
5. Півень А. В. Віктимологічна профілактика вуличної насильницької злочинності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 183–189.
6. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» : від 21.11.2013 № 896. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF#Text>
7. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» : від 21.11.2013 № 895. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-%D0%BF#Text>

1. Поняття «фонових» явищ та їх зв'язок зі злочинністю.

Характеристика й розуміння суті злочинності, обставин, що її детермінують, будуть неповними без вивчення і розгляду негативних соціальних явищ та їх впливу на якісні та кількісні показники злочинності. Як серйозна соціальна проблема, фонові явища дуже небезпечні, оскільки тісно взаємопов'язані зі правопорушенням. Цей взаємозв'язок настільки тісний, різноманітний і всебічний, що можна з упевненістю стверджувати про наявність органічного взаємозв'язку між цими явищами.

Соціально негативні явища обумовлюють злочинність, що існує на їх фоні, тому ці явища й зветься фоновими.

До фонових явищ злочинності необхідно, на наш погляд, віднести:

1) ведення паразитичного способу життя, так звана маргінальність (умисне ухилення від соціально корисної діяльності, бродяжництво, жебрацтво, азартні ігри як засіб існування).

2) немедичне вживання наркотиків, що призводить до хвороби наркоманії;

3) зловживання спиртними напоями, що призводить до хвороби алкоголізму;

4) немедичне вживання медпрепаратів, психотропних речовин, прекурсорів, що тягне за собою хворобу-токсикоманію;

5) соціальні хвороби (венеричні, ВІЛ-інфекція та СНІД), обумовлені названими вище видами поведінки;

6) проституцію (жіночу, чоловічу, дитячу);

7) міграцію (легальну, нелегальну).

Необхідно зазначити, що вищеназвані негативні соціальні явища можуть існувати не лише на ґрунті аморальної спрямованості особи, а й через несприятливий збіг життєвих обставин, наприклад. Але це не змінює загальної характеристики та криміногенної значущості «фонових» явищ. Адже, стан алкогольного, або наркотичного сп'яніння послаблює волю особи від утримання вчинити суспільно небезпечні дії, зокрема, злочини.

За статистичними даними, під дією алкогольного сп'яніння вчиняється близько 60 % усіх зареєстрованих в Україні злочинів, а у стані наркотичної ейфорії – 3,5–4 % злочинів.

Запобігання та викорінення негативних соціальних явищ є справою не тільки правоохоронних, а й інших органів держави, пересічних її громадян та суспільства загалом.

2. Віктимологія бродяжництва, жебрацтва та азартних ігор.

Підвищена суспільна небезпека бродяжництва та жебрацтва полягає в тому, що вони можуть впливати на стан, рівень та інші показники злочинності.

Деморалізація вищезазначених осіб проявляється також у порушенні ними громадського порядку та вчиненні інших правопорушень, а також і тяжких злочинів: пограбування, зґвалтування, вбивство. Мотиви неучасті таких осіб у суспільно корисній праці різноманітні.

Враховуючи це, їх можна поділити на такі групи:

- 1) особи, які свідомо не бажають працювати;
- 2) які самовільно залишили роботу (за власним бажанням) за відсутності негативних установок на ведення паразитичного способу життя;
- 3) особи, які мають психічні відхилення, у тому числі на ґрунті алкоголізму або внаслідок перенесення різноманітних черепно-мозкових та інших травм. Більша частина осіб, яких досліджували, мали низький рівень правосвідомості та дефекти антигромадських поглядів, звичок, тобто дотримання правил поведінки не стало у них за звичай.

Особи даної категорії не відчують відповідальності, внаслідок чого невірно оцінюють свої дії. Віктимологія даної категорії осіб полягає в тому, що ці категорії можуть не лише бути правопорушниками, а й в більшості випадків постраждалими «жертвами», внаслідок яскраво виявлених особистих негативних якостей та властивостей. Це виявляється

в їх довірливості, нестриманості, запальності та водночас беззахисності тощо.

Зазначених осіб використовують для досягнення злочинної мети як особи із сумнівною репутацією і злочинним минулим, так і злочинні групи з різними формами організованості.

Тож, профілактика може зводитись до того, щоб відстежувати таких осіб, вивчати їх особи, організації проведення їх ефективної профілактичної діяльності та надання необхідної допомоги.

3. Віктимологічні аспекти пияцтва, наркоманії та поширення СНІДу.

Розглянемо наступний вид «фонових» явищ, пов'язаний з надмірним вживанням алкогольних напоїв.

Пияцтво – це систематичне, надмірне споживання спиртних напоїв, що знижує рівень соціальної активності особи та негативно позначається на здоров'ї людини, яка споживає алкоголь. Пияцтво передує алкоголізму.

Алкоголізм – важке захворювання, яке викликається систематичним і тривалим зловживанням спиртними напоями, що характеризується фізичною потребою, потягом до алкоголю, залежністю від нього. Велика медична енциклопедія визначає алкоголізм як «сукупність патологічних змін, що виникають в організмі під впливом тривалого, непомірного вжитку алкоголю». Алкоголізм посідає третє місце у світі за смертністю, після серцево-судинних захворювань і злоякісних новоутворень.

Узагальнений аналіз судової практики свідчить про те, що алкогольне сп'яніння є причиною вчинення таких небезпечних злочинів, як: тілесні ушкодження, зґвалтування, вбивства, а також легших: крадіжки, та адміністративні правопорушення.

Систематичне пияцтво та алкоголізм призводять, як правило, до деградації людської особистості, втрати елементарних принципів моралі, до появи у свідомості антисуспільних поглядів.

Віктимологія пияцтва та алкоголізму полягає в тому, що пияки та алкоголіки належать до групи осіб із підвищеним ступенем віктимності і є потенційними жертвами. Людина в стані алкогольного сп'яніння, тобто з ослабленою гальмуючою діяльністю кори головного мозку, часто буває образливою та конфліктною. Вона стає легковажною, цинічною, зухвалою, егоїстичною і не стримує себе в поведінці (провокує конфлікт або створює конфліктну ситуацію). До того ж неспроможність останніх через свій безпорадний стан (алкогольне сп'яніння), в якому вони перебувають майже постійно, надавати адекватного опору іншим антисупільним елементам, призводить до їх перетворення в «потенційних жертв» і легку здобич для злочинців.

Тому значущість профілактичних засобів у цьому плані є основним напрямом у діяльності як держави, так і її органів. Звичайно, тільки силами правоохоронних органів цю проблему вирішити неможливо, адже вона є справою всього суспільства. Комплексність і об'єднання зусиль різних державних органів і громадських установ може визначним чином вплинути на вирішення існуючої проблеми. Велику роль у цьому відіграють медичні працівники з різних фахових спеціалізацій (психологи, психотерапевти, наркологи тощо).

Наступним «фоновим» явищем, яке істотно впливає на стан злочинності в державі, є наркоманія. Вживання наркотиків призводить до тяжкої, майже невиліковної хвороби, що зветься наркоманією. Наркоманія є хворобливим потягом до наркотиків та похідних із них речовин. Поруч з наркотиками за останні десятиліття серед частини людства все більше поширюється вживання психотропних та сильнодіючих речовин. Хворобливий потяг до таких препаратів називається токсикоманією.

Сенс вживання наркотиків і сильнодіючих засобів полягає в тому, що всі вони викликають ейфорію (збудження центральної нервової системи, яке впливає на мозковий «центр радощів»), що на певні години (або хвилини) змінює уявлення людини, наділяє особливими почуттями, аж до

бачення галюцинацій. Після цього настає стан прострації (накотичного сну), далі збудження різко змінюється пригніченням центральної нервової системи (так званий синдром абстиненції).

Цей синдром призводить до дуже хворобливого психічного й фізичного стану особи. За незначний проміжок часу немедичного вживання наркотиків (навіть кількох тижнів) особа стає хворою на наркоманію (токсикоманію).

Отже, створюється замкнуте коло: організм хворої людини інтенсивно руйнується і водночас вже не може існувати без наркотиків. Небезпека проявів наркоманії (токсикоманії) полягає в тому, що вона дуже швидко і безповоротно руйнує фізичне і моральне здоров'я людини. Смерть здебільшого настає через кілька років (інколи – місяців) інтенсивного вживання засобів, але їй передус повна деградація особи (відмова від соціально корисної праці, психічна нестійкість, порушення у статевій сфері, втрата пам'яті, тероризування рідних і знайомих тощо).

Крім того, існує тісний зв'язок між наркоманією і правопорушеннями.

Взаємозалежність наркоманії та злочинності охоплює:

1) злочини, вчинені під безпосереднім впливом наркотиків (психотропних речовин) на організм: убивства, тілесні ушкодження, хуліганство (щорічно їх вчиняється багато тисяч);

2) вчинення наркоманами злочинів з метою заволодіння наркотиками та грошима, або речами для їх придбання (адже ціна на різні види наркотиків така, що чесно заробити гроші на їх придбання важко);

3) протиправні дії, пов'язані з виготовленням та збутом наркотиків, найнебезпечніші з яких належать до так званого наркобізнесу і мають ознаки організованої злочинності.

Немедичне вживання наркотиків призводить до численних самогубств, побутового і виробничого травматизму, безпосередніх смертей від надмірності вживаних засобів. Практично всі наркомани, які вживають опіати, хворі на гепатит, значна кількість – на СНІД і сифіліс.

Останнім часом спостерігається зростання наркотизації свідомості насамперед неповнолітніх. Наркотики стають доступними та молодь має більше можливостей спробувати їх смак.

Люди з наркотичною залежністю також є потенційними жертвами злочинних посягань і у стані наркотичного сп'яніння не можуть належним чином оцінювати ситуацію, що склалася, і тому стають її заручниками. В наркотичному сп'янінні, не розуміючи результатів своєї поведінки, не завжди вживають необхідних заходів застереження, що полягають у стерильності медичного інструменту при внутрішньовенному введенні наркотиків, і створюють умови, які сприяють їх зараженню ВІЛ-інфекцією. Залежна людина передає їх далі, найпершими потенційними «жертвами» стають рідні і близькі, жінки та чоловіки співмешканці.

У низці випадків в особи, яка захворіла на СНІД, формується мотив помсти, що супроводжується конфліктами з іншими людьми та суспільством загалом. Особа вважає себе відштовхнутою від суспільства, яке часто відвертається від неї, що призводить до так званого СНІД-тероризму.

Останніми роками в країні досить успішно використовуються превентивні заходи з метою попередження громадян стати жертвою злочину. Велике значення набувають загальносоціальні та спеціальні заходи, спрямовані на недопущення розповсюдження ВІЛ/СНІДу, ресоціалізацію осіб, які вживають наркотичні засоби, займаються проституцією та ведуть інший антисуспільний спосіб життя, а також на підвищення рівня загальної культури та поліпшення побуту громадян.

Американські лікарі із Нью-Йоркського центру дезінтоксикації вважають, що на формування особи наркомана впливають такі обставини:

- 1) ринок, що вільно постачає наркотики;
- 2) середовище, що сприяє або допускає вживання наркотиків;
- 3) певний індивідуальний нахил особи до вади.

До основних чинників поширення наркотиків в Україні можна віднести як загального плану (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, культурні, духовні), так і конкретного змісту (недоліки у вихованні, відсутність батьківського контролю, відсутність певного виду занять, зняття стресового стану, культ психології групи, необхідність у самостверженні та самореалізації тощо).

4. Віктимологія проституції.

Нині підвищена небезпека проституції насамперед полягає в тому, що це негативне явище може сприяти масовому зараженню на СНІД. Велика кількість статевих партнерів різко збільшує небезпеку.

Проституція, як поняття, походить від латинського «prostatuere», що перекладається як «виставлення на продаж». Проституція поділяється на жіночу, чоловічу і дитячу. Законодавчого визначення проституції немає. Під проституцією слід розуміти систематичне надання особою свого тіла для задоволення сексуальних бажань іншої особи (групи осіб) за матеріальну винагороду.

Надання сексуальних послуг можливе як при гетеросексуальних, так і гомосексуальних стосунках. Проституція відрізняється від інших статевих взаємин тим, що жінка або чоловік продають своє тіло іншим особам і мають широке коло статевих партнерів. Суспільна небезпека цього явища пов'язана зі зв'язком проституції зі злочинним світом; розповсюдженням венеричних захворювань та ВІЛ/СНІДу; падінням рівня суспільної моралі; руйнуванням сімейних устоїв; тісним зв'язком проституції з наркобізнесом.

Повій можна класифікувати на: ескорт, тобто дівчат які обслуговують заможних людей їх функція не просто секс послуги, а й супровід заможних людей на різні заходи; «плечевих», які подорожують із водіями вантажівок; бездомних; «вокзальних». А також в «вебмоделі» які за допомогою ІКТ надають сексуальні послуги. Вебмоделінг є досить небезпечним, саме через те що його рекламують на сайтах, в соціальних

мережах, там де є скупчення молоді, при рекламі говориться про велику заробітну плату, а обов'язки моделі спілкуватись на камеру з клієнтом. Тобто якщо в перших двох випадках молодь приблизно розуміє на що йде, то в останньому модель може навіть не здогадуватись, однак потім не може вчасно вийти з цього «бізнесу».

Віктимологічний аспект проституції полягає в такому: по-перше, проституцію, як засіб наживи, широко використовує злочинність, у тому числі й організована. На її основі вона створює систему секс-бізнесу зі звідниками, утримувачами домів розпусти, сутенерами, торгівцями «живим товаром», у тому числі з переправленням за межі країни.

Однак, зазначена діяльність веде до деструкції особистості, до того ж може з часом поєднуватись з іншими небезпечними соціальними явищами, такими як: наркоманія, алкоголізм тощо.

Жінки які надають інтимні послуги, широко використовують як співучасників злочинів, грабіжники, вимагачі, шахраї, адже саме вони, відвідуючи квартири заможних клієнтів, проводять розвідку для подальших крадіжок чи розбійних нападів, просять водіїв підвезти до місця, де на них (водіїв) чекає злочинна засідка.

Нерідко жінки з цієї сфери, самі вчиняють чимало злочинів стосовно клієнтів, використовують їх «відключення» унаслідок сп'яніння, застосування клофеліну.

До того ж повії (як жінки, так і чоловіки) є одним з основних джерел розповсюдження венеричних захворювань, гепатиту та ВІЛ-інфекції. Жодні запобіжні засоби не здатні виключити високий рівень ризику захворювання.

Самі жінки досить часто стають самі «потерпілими» таких злочинів, як: зґвалтування, зокрема неприродним способом, нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, вбивство. При отриманні ушкоджень чи зґвалтовані жінки зазвичай не звертається до поліції чи до психологів, і в рідкісних випадках звертається за медичною допомогою, сподіваючись що медики

передадуть інформацію до поліції. Як наслідок тяжкі та навіть невиліковні хвороби та психологічні травми, які нерідко призводять до депресій і суїцидів.

Наслідком проституції є зростання жіночої злочинності, смертності, тяжких невиліковних соматичних і психічних захворювань і самогубств. Одне з найбезпечніших проявів проституції це втягнення неповнолітніх в зазначену сферу діяльності. Для психіки та здоров'я дітей це особливо не безпечно. Зазвичай діти які беруть участь у проституції, це діти з неблагополучних сімей, сімей СЖО, або сироти.

Шляхи попередження проституції знаходяться у площині профілактики інших видів правопорушень, які вчиняють різні категорії населення. Ця профілактика буде ефективною лише тоді, коли держава на належному рівні буде піклуватись і захищати жінок і дітей. Потрібні сучасні, ефективні програми допомоги сім'ї, материнству, дитинству, відповідна й добротна законодавча база.

Було прийнято важливі закони (до яких згодом було внесено відповідні зміни) «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», розроблено програми їх виконання. Реалізація цих законів сприяє розв'язанню важливих питань, але рішучим змінам на краще заважає соціально-економічне становище в державі.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть поняття «фонових» явищ та їх зв'язок зі злочинністю?
2. Схарактеризуйте особливості віктимології бродяжництва, жебрацтва та азартних ігор?
3. Проаналізуйте основні віктимологічні аспекти пияцтва, наркоманії та поширення СНІДу, проституції?

ТЕМАТИКА І ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття №1

Тема: Віктимологія як наука: поняття, предмет, система, методологія та завдання

План:

1. Виникнення та розвиток віктимології.
2. Поняття і предмет віктимології.
3. Методологія соціальної віктимології.
4. Завдання, функції та принципи віктимології.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.
3. Головкін Б. М. Віктимність як основна категорія віктимології. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. Вип. 20. С. 6. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/golovkin_20.pdf
4. Кримінологічна віктимологія : посібник / за заг. ред. професора О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.

Хід заняття:

Завдання 1. Обрати одну із запропонованих тем та підготувати доповідь/презентацію. На семінарі презентувати обрану доповідь/презентацію та обговорити актуальні питання пов'язані з нею.

Виступи студентів з доповідями/презентаціями.

Теми:

1. Особистісні фактори віктимності та їх вплив на життя людини.
2. Виникнення та розвиток віктимології.
3. Завдання і практичне значення віктимології.
4. Сучасні погляди на віктимологію як науку.

Завдання 2. Зробити порівняльний аналіз та оформити у вигляді таблиці «загальна та спеціальна віктимологія».

Загальна віктимологія	Спеціальна віктимологія

Самостійна робота:

Завдання 1. Підготувати повідомлення про особливості віктимізації в різних країнах світу або в окремі історичні періоди (можна готувати індивідуально чи у підгрупах).

Завдання 2. Дайте письмову відповідь на питання.

1. Чим відрізняється метод анкетування від методу тестування?
2. Які цілі та функції віктимології як науки й освітнього компонента?

Семінарське заняття №2

Тема: Віктимність та віктимізація, їх основні характеристики

План:

1. Типологія постраждалих осіб.
2. Поняття та ознаки віктимності.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.
3. Сметаніна Н. В., Рябокінь О. М. Віктимна поведінка жертв «злочинів ненависті». Часопис Київського університету права. 2016. № 1. С. 281–284.
4. Христич І. О. Сучасний стан латентної віктимності в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: Економічна теорія та право : зб. наук. пр. / Нац.

ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2012. № 4 (11). С. 196–204.

Хід заняття:

Завдання 1. Обрати одну із запропонованих тем та підготувати доповідь/презентацію. На семінарі репрезентувати обрану доповідь/презентацію та обговорити актуальні питання пов'язані з нею.

Теми:

1. Віктимізація та віктимогненність як наукова категорія.
2. Поняття та типологія постраждалих.
3. Віктимблеймінг і страх віктимізації.

Завдання 2. Проаналізувати з погляду віктимології поведінку «злочинця» та його «жертв» з фільму на ваш вибір.

Завдання 3. Схематично окресліть напрями віктимології

Самостійна робота:

Завдання 1. Підготувати презентацію на тему: «Системний підхід у віктимології».

Завдання 2. Прочитати задачу та відповісти на питання (див. практичне заняття 1).

Семінарське заняття №3

Тема: «Віртуальна жертва»: віртуалізація як шлях віктимізації індивіда

План:

1. Вплив віртуалізації на віктимізації індивіда.
2. Формування цифрової грамотності дітей та підлітків.

Література:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»: від 18.12.1918 № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>

2. Кочарян А. Б., Гущина Н. І. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі: навч.-метод. посібник. Київ, 2011. 100 с.
3. Лист МОН України «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н.р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» : від 16.07.2021 р. №1/9-362. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-vihovnogo-procesu-u-20212022-n-r-shodo-formuvannya-v-ditej-ta-uchnivskoyi-molodi-cinnisnih-zhittyevih-navichok>.
4. Лист МОН «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)» : від 14.08.2020 р. №1/9-436. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-stvorennya-bezpechnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladi-osviti-ta-poperedzhennya-i-protidiyi-bulingu-ckuvannyu>
5. Лист МОН «Деякі питання організації виховного процесу у 2020/2021 н. р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» : від 20.07.20 р. № 1/9-385 https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/75232/
6. Наказ МОН України «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» : від 22.05.2018 р. № 509. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>
7. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text>
8. Юрченко О. Ю. Проблеми безпеки дітей в соціальних мережах та Інтернеті (віктимологічний аспект). *Порівняльно-аналітичне право* : електрон. фахове наук. вид. 2013. № 3-1. С. 336–338. URL: http://pap.in.ua/3-1_2013/8/Yurchenko%20O.Yu..pdf

Хід заняття:

Завдання 1. Обрати одну із запропонованих тем та підготувати доповідь. На семінарі репрезентувати обрану доповідь та обговорити актуальні питання пов'язані з нею.

Теми:

1. Ризики ранньої віртуалізації дітей.
2. Профілактичні заходи як умова подолання віртуальних злочинів.
3. Система профілактики онлайн злочинів в країнах Європи.

Завдання 2. Написати нормативно правові документи які захищають дітей від віртуальних злочинів.

Самостійна робота:

Завдання 1. Підготувати презентацію на тему: «Вплив виховання на розвиток віктимності особистості»

Завдання 2. Напишіть есе на тему «Віктимізація особистості у сучасному вимірі».

Семінарське заняття №4

Тема: Віктимологічна профілактика злочинності

План:

1. Поняття і система віктимологічної профілактики.
2. Соціально-педагогічна віктимологічна профілактика в умовах освітніх закладів.
3. Правове забезпечення запобігання правопорушень.

Література:

1. Лист МОН України «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н.р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» : від 16.07.2021 р. №1/9-362. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-vihovnogo-procesu-u-20212022-n-r-shodo-formuvannya-v-ditej-ta-uchnivskoyi-molodi-cinnisnih-zhittyevih-navichok>

2. Лист МОН «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні» : від 13.05.22 р. № 1/5119-22
 URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zdijsnennya-preventivnih-zahodiv-sered-ditej-ta-molodi-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini>

3. Наказ Міністерства освіти та науки України «Щодо профілактики злочинності та правопорушень серед дітей, захисту їх прав на освіту» : від 29.10.2010 № 1023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1023290-10#Text>

4. Спільний наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» : від 19.08.2014 № 564/836/945/577. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14#Text>

Хід заняття:

Завдання 1. Дайте письмову відповідь:

1. Розкрийте поняття і система віктимологічної профілактики в Україні.
2. Обґрунтуйте поняття та систему віктимологічної профілактики в країнах Європи.
3. Розкрийте форми та методи віктимологічної профілактики в країні.
4. Окресліть форми та методи віктимологічної профілактики в країні в освітніх установах.
5. Обґрунтуйте особу потерпілого та її правовий захист.
6. Розкрийте соціальні чинники детермінації віктимізації жертви злочину в Україні.
7. Проаналізуйте психологічні чинники детермінації віктимізації жертви злочину в Україні.

Завдання 2. Охарактеризуйте терміни: попередження, недопущення, припинення. Оформіть у вигляді таблиці.

Назва поняття	Зміст поняття
Попередження	
Недопущення	
Припинення	

Самостійна робота:

Завдання 1. Зробити порівняльний аналіз та оформити у вигляді таблиці масову та групову віктимізацію.

Завдання 2. Розробіть буклет щодо безпечної поведінки дітей в інтернеті.

Семінарське заняття №5

Тема: Недискримінація постраждалої особи

План:

1. Віктимблеймінг.
2. Дискримінація та віктимізація.
3. Види дискримінації. Булінг. Утиск.
4. Віктимна поведінка потерпілих від насильства на ґрунті національної, расової та релігійної нетерпимості.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text
3. Пономарьов С. Ю., Федорович І. Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні : посіб. для праців. органів держ. влади та місцевого самоврядування. Київ : Міжнар. орг. з міграції, 2014. 74 с.
4. Посібник з європейського антидискримінаційного права. 2011. 196 с. (Рада Європи; Агенція з питань основоположних прав). DOI: 10.2811/11978.

Хід заняття:

Завдання 1. Оберіть одну з тем та напишіть доповідь. Репрезентуйте доповідь на семінарському занятті.

1. Принципи та прояви дискримінації в сучасному суспільстві.
2. Недискримінаційне середовище школи як умова всебічно розвинених успішних дітей.
3. Дискримінація вразливих груп населення в Україні: державна політика і громадська думка.
4. Суспільні стереотипи та їх вплив на прояви дискримінації в суспільстві.

Завдання 2. Заповніть таблицю

Пряма дискримінація	Непряма дискримінація	Утиск	Булінг

Самостійна робота:

Завдання 1. Підготувати виховний захід щодо профілактики булінгу в освітньому середовищі.

Завдання 2. Зробити презентацію та провести рекламну кампанію щодо профілактики будь-якого (на вибір студента) правопорушення проти життя і здоров'я людини.

Семінарське заняття №6

Тема: Віктимологічне запобігання злочинам стосовно жінок, неповнолітніх осіб та осіб похилого віку

План:

1. Віктимологічна характеристика жінок як потерпілих від злочину.
2. Віктимологічна характеристика неповнолітніх осіб як потерпілих від злочину.
3. Віктимологічна характеристика осіб похилого віку як потерпілих від злочину.

Література:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL :

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

2. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Вид-во Кроссрууд, 2008. 364 с.

3. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : електрон. фах. наук. вид. URL : www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

Хід заняття:

Завдання 1. Оберіть одну з тем та напишіть доповідь. Репрезентуйте доповідь на семінарському занятті.

1. Жінка як жертва злочину.
2. Неповнолітній як жертва злочину.
3. Особа похилого віку як жертва злочину
4. Віктимологічне запобігання злочинним щодо неповнолітніх осіб.
5. Віктимологічне запобігання злочинним щодо жінок.
6. Віктимологічне запобігання злочинним щодо осіб похилого віку.

Завдання 2. Перегляньте відеоролик <http://surl.li/gqfuc> та проаналізуйте з погляду віктимології поведінку чоловіка та його дружини, зазначте які наслідки для дитини може мати така модель сім'ї.

Самостійна робота:

Завдання 1. Порівняти у вигляді таблиці віктимологічні характеристики потерпілих жінок, неповнолітніх, осіб похилого віку.

Завдання 2. Складіть схему/алгоритм профілактики злочинів проти жінок, неповнолітніх та осіб похилого віку (категорія на вибір).

Семінарське заняття №7

Тема: Віктимна поведінка окремих категорій постраждалих осіб від злочинів

План:

1. Віктимна поведінка постраждалих осіб від торгівлі людьми.
2. Заходи загальносоціального та індивідуального запобігання торгівлею людьми.
3. Віктимна поведінка потерпілих від вуличного насильства.
4. Запобігання вуличних злочинів

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» : від 21.11.2013 № 895. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-%D0%BF#Text>
3. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_791.
4. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : електрон. фах. наук. вид. URL : www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

Хід заняття:

Завдання 1. Оберіть одну з тем та напишіть доповідь. Репрезентуйте доповідь на семінарському занятті.

1. Віктимологічна характеристика жертв вуличного насильства.
2. Віктимна поведінка жертв вуличного насильства.

3. Віктимологічне запобігання злочинам, пов'язаним з вуличним насильством.
4. Торгівля людьми в Україні.
5. Віктимна характеристика постраждалих від торгівлі людьми.

Завдання 2. На основі аналізу наукових джерел пояснити особливості потрапляння постраждалого/лої в тенета торгівців людьми.

Самостійна робота:

Завдання 1. Проаналізуйте та розпишіть алгоритм дій, якщо людина потрапила в рабство.

Семінарське заняття №8

Тема: Віктимологія насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи

План:

1. Віктимна поведінка постраждалих осіб від торгівлі людьми.
2. Заходи загальносоціального і індивідуального запобігання торгівлею людьми.
3. Віктимна поведінка потерпілих від вуличного насильства.
4. Запобігання вуличних злочинів.

Література:

1. Віктимологія : навч. посібник / Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2021. 71 с.
2. Головкін Б. М. Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. № 26. С. 84–97.
3. Крещук К. Ю. Теоретичний аналіз зарубіжної літератури з проблеми стереотипів. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. наук. праць. Харків : НУЦЗУ, 2015. Вип. 16. С. 157–165.
4. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів. *Науковий вісник Міжнародного*

гуманітарного університету : електрон. фах. наук. вид. URL :
www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

Хід заняття:

Завдання 1. Оберіть одну з тем та напишіть доповідь. Репрезентуйте доповідь на семінарському занятті.

1. Порухення прав дітей: експлуатація та торгівля.
2. Державні механізми протидії насильницьким злочинам проти життя і здоров'я особи
3. Техніки профайлінгу у подолання соціально небезпечного бізнесу «живого товару».
4. Шляхи подолання сексуального насильства щодо дітей.
5. Нормативно-правова база щодо питань пов'язаних з сексуальним насильством.
6. Надання соціально-психологічних заходів потерпілій особі від сексуального насильства.
7. Форми та методи віктимологічного запобігання злочинності.
8. Стокгольмський синдром та ефект Люцифера.

Завдання 2. На основі аналізу літератури прописати міжнародні та вітчизняні документи щодо протидії насильницьким злочинам проти життя і здоров'я особи, оформити у вигляді таблиці.

Самостійна робота:

Завдання 1. Напишіть тези: авторська назва, узагальнення думок науковців, власні думки, висновки. Обсяг – 2-3 стор.

За вимогами академічної доброчесності тези мають містити авторський текст (не менше 68 %), вірно оформлені посилання на задіяні джерела та список літератури.

Семінарське заняття №9

Тема: Віктимологія «фонових» явищ злочинності

План:

1. Поняття «фонових» явищ та їх зв'язок зі злочинністю.
2. Віктимологія бродяжництва, жебрацтва та азартних ігор.
3. Віктимологічні аспекти пияцтва, наркоманії та поширення СНІДу .
4. Віктимологія проституції та міграції.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Віктимологія : навч. посібник / Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2021. 71 с.
3. Кримінологічна віктимологія : посібник / за заг. ред. професора О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
4. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.

Хід заняття:

Завдання 1. Підготувати доповідь за темами:

1. Фонові для злочинності явища як індикатор криміногенної обстановки в регіоні.
2. Заходи загальносоціального та індивідуального запобігання нелегальної міграції.
3. Віктимна поведінка зовнішньо-переміщених осіб які потребують тимчасового прихистку в країнах Європейського Союзу.
4. Загострення «Фонових» явищ злочинності під час війни.

Самостійна робота:

Завдання 1. Розробити словник основних термінів до теми.

Завдання 2. Розробити план програми профілактики фонових явищ в освітніх установах різного рівня.

ТЕМАТИКА І ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1

Тема: Методи та система віктимології

План:

1. Завдання, функції та принципи соціально-педагогічної віктимології.
2. Методологія соціальної віктимології.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.
3. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.

Хід заняття:

Завдання 1. Розробити анкету виявлення схильності до правопорушень в освітньому середовищі.

Завдання 2. Розробити інтерв'ю на виявлення віктимної поведінки для осіб які перебувають в місцях позбавлення волі.

Самостійна робота:

Завдання 1. Напишіть у чому проявляється віктимна поведінка громадянки К. і який тип віктимної поведінки?

Одного дня громадянці К. знадобилося винаймати квартиру в м. Харкові. Знайшовши оголошення в Інтернеті про здачу хорошої квартири, воно її зацікавило. Після чого громадянка К., зателефонувавши власнику квартири, домовилася з господарем про огляд житла. У певний день власник квартири дзвонить і приємно дивує - біля під'їзду буде чекати автомобіль з персональним водієм. Уже в дорозі громадянці К. телефонує господар і просить про невелику послугу: заїхати на пошту і забрати ноутбуки, які він замовив. За це обіцяє не брати оплату за перші три місяці

проживання. Така поступка за просту послугу. Як тут не погодитися. Вже біля пошти власник дзвонить: виявляється, доставку ноутбуків «заморозили» через несплату і просить оплатити посылку, а потрібний термінал покаже водій. Коли оплата проведена і залишається тільки забрати ноутбуки з пошти - знову дзвінок від власника. Він перепрошує і пояснює, що сума, яку прислали, - недостатня. Чоловік ще раз просить вибачення і просить приїхати та оглянути квартиру. Там же обіцяє повернути гроші. Але вже у будинку водій піднімає скандал і просить оплатити поїздку. Виявляється, це не особистий водій власника квартири, а звичайний таксист. І вся поїздка, включаючи пошту і пошук терміналу - коштом пасажира. Шокована громадянка К. починає захищатися, пояснює ситуацію водієві, намагається додзвонитися до власника квартири, але його телефон вимкнений. Тим часом водій таксі розоряється: він кричить, відбирає сумку, портмоне, вибігає з машини, виштовхує людини з салону і їде.

Практичне заняття № 2

Тема: Поняття, ознаки та характеристики віктимності та віктимізації

План:

1. Типологія постраждалих осіб.
2. Поняття та ознаки віктимності.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.
3. Сметаніна Н. В., Рябокiнь О. М. Віктимна поведінка жертв «злочинів ненависті». Часопис Київського університету права. 2016. № 1. С. 281–284.

4. Христич І. О. Сучасний стан латентної віктимності в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: *Економічна теорія та право* : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2012. № 4 (11). С. 196–204.

Хід заняття:

Завдання 1. Обрати одну із запропонованих категорій батьків та скласти рекомендації по запобіганню віктимізації.

1. Написати рекомендації для батьків, які виховують двійнят чи близнят, як запобігти віктимізації особистості.

2. Написати рекомендації для батьків, які виховують двох і більше дітей, як запобігти віктимізації особистості.

3. Написати рекомендації для батьків, які виховують одну дитину, як запобігти віктимізації особистості.

Завдання 2. Змодельуйте ситуацію де причина злочину була б однаковою, але при різних умовах та різні реакції потенційних постраждалих. Проаналізуйте результат.

Самостійна робота.

Завдання 1. Розробити словник основних термінів до теми.

Практичне заняття № 3

Тема: «Віртуальна жертва»: віртуалізація як шлях віктимізації індивіда

План:

1. Вплив віртуалізації на віктимізації індивіда.
2. Формування цифрової грамотності дітей та підлітків.

Література:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» : від 18.12.1918 № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>

2. Лист МОН України «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н.р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» : від 16.07.2021 р. №1/9-362. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-vihovnogo-procesu-u-20212022-n-r-shodo-formuvannya-v-ditej-ta-uchnivskoyi-molodi-cinnisnih-zhittyevih-navichok>.

3. Лист МОН «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)» : від 14.08.2020 р. №1/9-436. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-stvorenniya-bezpechnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladi-osviti-ta-poperedzhennya-i-protidiyi-bulingu-ckuvannyu>

4. Лист МОН «Деякі питання організації виховного процесу у 2020/2021 н. р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» : від 20.07.20 р. № 1/9-385 https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/75232/

5. Наказ МОН України «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» : від 22.05.2018 р. № 509. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>

6. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text>

Хід заняття:

Завдання 1. Написати методичні рекомендації батькам щодо безпечної поведінки дітей в Інтернеті.

Завдання 2. Складіть анкету для діагностики цифрової грамотності (вікову категорію здобувач обирає сам).

Завдання 3. Розробіть план заходів відповідно обраної вікової категорії в завданні 2, щодо формування цифрової грамотності.

Самостійна робота:

Завдання 1. Розробити словник основних термінів до теми.

Практичне заняття № 4

Тема: Віктимологічна профілактика злочинності

План:

1. Поняття і система віктимологічної профілактики.
2. Соціально-педагогічна віктимологічна профілактика в умовах освітніх закладів.
3. Правове забезпечення запобігання правопорушень.

Література:

1. Крещук К. Ю. Теоретичний аналіз зарубіжної літератури з проблеми стереотипів. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. наук. праць. Харків : НУЦЗУ, 2015. Вип. 16. С. 157–165.

2. Лист МОН України «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н.р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» : від 16.07.2021 р. №1/9-362. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-vihovnogo-procesu-u-20212022-n-r-shodo-formuvannya-v-ditej-ta-uchnivskoyi-molodi-cinnisnih-zhittyevih-navichok>

3. Лист МОН «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні» : від 13.05.22 р. № 1/5119-22 URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zdijsnennya-preventivnih-zahodiv-sered-ditej-ta-molodi-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini>

4. Наказ Міністерства освіти та науки України «Щодо профілактики злочинності та правопорушень серед дітей, захисту їх прав на освіту» : від 29.10.2010 № 1023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1023290-10#Text>

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з проведення у 2011 році Всеукраїнського тижня права» : від 17.08.2011 р. N 777-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/777-2011-%D1%80#Text>

6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року» : від 29.09.2010 № 1911-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-%D1%80#Text>

Хід заняття:

Завдання 1. Проаналізуйте місцевість в якій ви проживаєте, поставте на карті відмітки де ймовірно найчастіше відбуваються злочини, поставте мітки на карті. Напишіть конкретні дії хто і що може зробити для профілактики скоєння злочинів в зазначеній місцевості.

Завдання 2. Напишіть соціальний проєкт щодо віктимологічної профілактики злочинності у вашій місцевості.

Завдання 3. Переглянути відеоролик «Діти бачать - діти повторюють» (відео в класі, або за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=R0cJcSwfWoM>)

Письмово дати відповідь на такі запитання:

1. Чи згодні ви з тим, що демонструє відео?
2. Чи часто ми можемо побачити такі ситуації у реальному житті?
3. Наведіть приклади.

Самостійна робота:

Завдання 1. Складіть есе на тему «Віктимологічна профілактика правопорушень через призму виховання».

Практичне заняття № 5

Тема: Недискримінація постраждалої особи

План:

1. Віктімблеймінг.
2. Дискримінація та віктимізація.
3. Види дискримінації. Булінг. Утиск.
4. Віктимна поведінка потерпілих від насильства на ґрунті національної, расової та релігійної нетерпимості.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text
3. Пономарьов С. Ю., Федорович І. Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні : посіб. для праців. органів держ. влади та місцевого самоврядування. Київ : Міжнар. орг. з міграції, 2014. 74 с.
4. Посібник з європейського антидискримінаційного права. 2011. 196 с. (Рада Європи; Агенція з питань основоположних прав). DOI: 10.2811/11978.

Хід заняття:

Завдання 1. Розробити план роботи соціального працівника з конкретною жертвою дискримінації будь-якого типу. План обов'язково містить мету, коротке описання ситуації, визначення необхідних напрямів (діагностика, консультування, терапія, профілактика) та термінів роботи, обґрунтування.

Завдання 2. Розробіть і опишіть профілактичний захід щодо подолання насильства на ґрунті національної, расової та релігійної нетерпимості.

Самостійна робота:

Завдання 1. Визначте, на Ваш погляд, існуючі проблеми в Україні щодо подолання дискримінації.

Практичне заняття №6

Тема: Віктимологічне запобігання злочинам стосовно жінок, неповнолітніх осіб та осіб похилого віку

План:

1. Віктимологічна характеристика жінок, як потерпілих від злочину.

2. Віктимологічна характеристика неповнолітніх осіб, як потерпілих від злочину.
3. Віктимологічна характеристика осіб похилого віку, як потерпілих від злочину.

Література:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL :

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

3. Постанова КМУ «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» : від 03.10.2018 № 800. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF#Text>

4. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» : від 21.11.2013 № 896. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF#Text>

5. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Вид-во Кроссроуд, 2008. 364 с.

6. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : електрон. фах. наук. вид. URL : www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

Хід заняття:

Завдання 1. Розробити соціальну рекламу щодо запобігання злочинам стосовно жінок та неповнолітніх осіб.

Завдання 2. Написати методи роботи з особами похилого віку які потерпіли від злочину.

Самостійна робота:

Завдання 1. Розробити словник основних термінів до теми.

Практичне заняття №7

Тема: Віктимна поведінка окремих категорій постраждалих осіб від злочинів

План:

1. Віктимна поведінка постраждалих осіб від торгівлі людьми.
2. Заходи загально-соціального і індивідуального запобігання торгівлею людьми.
3. Віктимна поведінка потерпілих від вуличного насильства.
4. Запобігання вуличних злочинів.

Література:

1. Головкін Б. М. Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. № 26. С. 84–97.

2. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» : від 21.11.2013 № 895. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-%D0%BF#Text>

3. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_791.

4. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : електрон. фах. наук. вид. URL : www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

Хід заняття:

Завдання 1. Ознайомитись з «типовим положенням про сектор ювенальної пробації» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17#Text>

Ознайомитись з Законом України «Про пробацію» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

На основі зазначених документів написати мету і завдання пробації. Та розкрити підстави для застосування пробації.

Завдання 2. Розробити буклет «Безпека при вимушеному переміщенні чи за кордоном».

Самостійна робота:

Завдання 1. Розробити рекомендації щодо запобігання вуличних злочинів.

Практичне заняття № 8

Тема: Віктимологія насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи

План:

1. Віктимологічне запобігання статевим злочинам.
2. Віктимологічне попередження насильницької злочинності проти життя і здоров'я особи.
3. Основні напрями роботи з особами, постраждалими від насильства.

Література:

1. Головкін Б. М. Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. № 26. С. 84–97.
2. Кримінологічна віктимологія : посібник / за заг. ред. професора О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
3. Лист МОН України «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н.р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» : від 16.07.2021 р. №1/9-362. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-vihovnogo-procesu->

[u-20212022-n-r-shodo-formuvannya-v-ditej-ta-uchnivskoyi-molodi-cinnisnih-zhittyevih-navichok](https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zdijsnennya-preventivnih-zahodiv-sered-ditej-ta-molodi-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini)

4. Лист МОН «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні» : від 13.05.22 р. № 1/5119-22 URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zdijsnennya-preventivnih-zahodiv-sered-ditej-ta-molodi-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini>

5. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : електрон. фах. наук. вид. URL : www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

Хід заняття:

Завдання 1. Розробити презентацію на одну з тем:

1. Типологія осіб, які вчиняють насильницькі злочини, особливості їх поведінки»
2. Віктимологічний аналіз насильницьких злочинів проти особи та проблеми віктимологічної профілактики.
3. Особа злочинця та ситуація в механізмі вчинення насильницьких злочинів.

Завдання 2. Розробіть та проведіть в парах індивідуальну консультацію потерпілої/го проти насильницького злочину.

Самостійна робота

Завдання 1. Підібрати форми та методи роботи з потерпілим/лою проти насильницького злочину.

Практичне заняття № 9

Тема: Віктимологія злочинів у сфері сімейно-побутових відносин

План:

1. Віктимологічна характеристика злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин.
2. Фактори, що зумовлюють процес віктимізації населення у сфері

сімейно-побутових відносин. Класифікація факторів.

3. Віктимологічні заходи запобігання злочинам у сфері сімейно-побутових відносин.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.

2. Віктимологія : навч. посібник / Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2021. 71 с.

3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» : від 15 листоп. 2001 р. № 2789. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>

4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

5. Спільний наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» : від 19.08.2014 № 564/836/945/577. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14#Text>

Хід заняття:

Завдання 1. Скласти 2 приклади прояву вісхолдингу, 2 приклади неглекту, 2 прикладу газлайтингу в сімейно-побутових відносинах.

Завдання 2. Розробіть буклет-пам'ятку що потрібно пам'ятати жертві сімейно-побутових відносин.

Самостійна робота:

Завдання 1. Розробити словник основних термінів до теми.

Завдання 2. Напишіть доповідь про віктимологічні заходи запобігання злочинам у сфері сімейно-побутових відносин у різних країнах світу.

Практичне заняття №11

Тема: Віктимологія «фонових» явищ злочинності

План:

1. Поняття «фонових» явищ та їх зв'язок зі злочинністю.
2. Віктимологія бродяжництва, жебрацтва та азартних ігор.
3. Віктимологічні аспекти пияцтва, наркоманії та поширення СНІДу.
4. Віктимологія проституції та міграції.

Література:

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Віктимологія : навч. посібник / Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2021. 71 с.
3. Кримінологічна віктимологія : посібник / за заг. ред. професора О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
4. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.

Хід заняття:

Завдання 1. Розробіть кейс-ситуацію бродяжництва і жебрацтва із шляхами її вирішення.

Завдання 2. Дайте відповіді на запитання:

1. Чому проституція відноситься до «фонових» явищ?
2. Які Ви знаєте механізми захисту дітей від дитячої проституції?
3. Чи міграція відноситься до «фонових» явищ? Аргументуйте свою думку.

Завдання 3. Напишіть установи які покликані на роботу з трудовими мігрантами. Розкрийте особливості роботи з трудовими мігрантами.

Самостійна робота

Завдання 1. Розробіть програму тренінгу для 9 і 11 класів на 12 годин щодо профілактики торгівлі людьми.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Вивчена беспорядність, також придбана, набута або завчена беспорядність – стан у якому індивід не робить спроб для поліпшення свого стану (не намагається уникнути негативних стимулів або отримати позитивні), хоча має таку можливість.

Віктимблеймінг – відбувається, коли на жертву (потерпілого) злочину, нещасного випадку або будь-якого виду насильства покладають повну або часткова відповідальність за вчинене щодо них порушення або нещастя, що з ними відбулося. Як правило, звинувачення жертви приймає форму расистських, сексистських і класистських тверджень. Однак ця позиція може існувати та незалежно від таких видів нетерпимості

Віктимність жінок – це потенційна чи реалізована в конкретній життєвій ситуації підвищена здатність жінки за певних обставин стати жертвою злочинного посягання, зумовлена її статевими особливостями, а також комплексом інших вроджених або набутих соціальних, психологічних і фізичних якостей особистості та специфікою поведінки.

Вісхолдінг – це жорстокий аб'юзивний прийом, що полягає в тому, що людина просто замовкає, призупиняє спілкування тоді, коли їй невігідна якась тема.

Газлайтинг – форма психологічного насильства і соціального паразитизму, головне завдання якого - змусити людину мучитися і сумніватися в адекватності свого сприйняття навколишньої дійсності через постійні зневажливі жарти, звинувачення та залякування. Психологічні маніпуляції, покликані виставити індивіда «дефективним», ненормальним.

Дезінгібіція – неусвідомлюване ослаблення стримуючої дії соціальних санкцій і заборон

Кібербулінг – це цькування із застосуванням цифрових технологій. Кібербулінг може відбуватися в соціальних мережах, платформах обміну повідомленнями (месенджерах), ігрових платформах і мобільних телефонах.

Кібергрумінг – це процес комунікації із дитиною в Інтернеті, під час якого злочинці налагоджують довірливі стосунки з дитиною з метою сексуального насильства над нею у реальному житті чи онлайн. Вони можуть змушувати дітей виконувати певні сексуальні дії перед камерою. Злочинці свідомо будують своє спілкування з дитиною так, аби викликати в неї теплі почуття та довіру, показати, що вона цінна та унікальна.

Кіберкомунікативна залежність спілкування в чатах, участь у телеконференціях; онлайн-гемблінг гіперзахопленість індивідуальними та/або мережевими он-лайн іграми; онлайн-лудоманія патологічна схильність до азартних ігор у віртуальних казино.

Неглект – форма аб'юзу, де батьки чи опікуни, що відповідальні за особу, котра не здатна доглядати за собою, нехтують своїми обов'язками. Це може проявлятися у відсутності емоційного і фізичного піклування, у відмові надати інтелектуальну й/або психологічну підтримку, у відсутності слідкування за харчуванням і особистою гігієною особи.

Секстинг – це надсилання інтимних фото чи відео з використанням сучасних засобів зв'язку. Діти можуть надсилати такі матеріали як знайомим, так і не знайомим їм у реальному житті людям. Матеріали подібних переписок можуть бути оприлюднені, що часто призводить до кібербулінгу та цькувань дитини у школі.

Сексторшен – налагодження довірливих стосунків із дитиною в Інтернеті з метою отримання приватних матеріалів, шантажування та вимагання додаткових матеріалів або грошей.

Соціальна мережа (social network) – це середовище Інтернет, в якому засновуються і розвиваються взаємини, що існують на основі соціальних зв'язків між реальними учасниками.

Слатшеймінг – критика та осуд жінок і дівчат за їхню сексуальну активність, або ж вигляд чи поведінку, які в інших асоціюються з цією сексуальною активністю. Різновид сексизму.

Тренінг (англ. training від train — навчати, виховувати) – це короткостроковий захід або декілька заходів, направлених на отримання знань, набуття навичок, накопичення власного досвіду.

Хейтинг – це негативні коментарі та повідомлення, ірраціональна критика на адресу конкретної людини або явища, часто без обґрунтування своєї позиції.

IRC – Інтернет-чати. Дозволяють об'єднуватися у групи за інтересами та спілкуватися в режимі реального часу. Спілкування у чаті дуже швидке. Учасники можуть надсилати повідомлення в загальному каналі («кімнаті») одразу сотням користувачів. Загальні канали є доступними для всіх. Приватні канали («кімнати») можуть мати пароль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нормативно-правові акти

1. Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» : від 18.12.1918 № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>
3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» : від 15 листопада 2001 р. № 2789. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
5. Лист МОН України «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н.р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» : від 16.07.2021 р. №1/9-362. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-vihovnogo-procesu-u-20212022-n-r-shodo-formuvannya-v-ditej-ta-uchnivskoyi-molodi-cinnisnih-zhittyevih-navichok>
6. Лист МОН «Про здійснення превентивних заходів серед дітей та молоді в умовах воєнного стану в Україні» : від 13.05.22 р. № 1/5119-22 URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zdijsnennya-preventivnih-zahodiv-sered-ditej-ta-molodi-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini>
7. Лист МОН «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)» : від 14.08.2020 р. №1/9-436. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-stvorennya-bezpechnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladi-osviti-ta-poperedzhennya-i-protidiyi-bulingu-skuvannyu>
8. Лист МОН «Деякі питання організації виховного процесу у 2020/2021 н. р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних

- життєвих навичок» : від 20.07.20 р. № 1/9-385
https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/75232/
9. Наказ МОН України «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» : від 22.05.2018 р. № 509. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>
10. Наказ МОН України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами» : від 02.10.2018 № 1047. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-viyavlennya-reaguvannya-na-vipadki-domashnogo-nasilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-iz-inshimi-organami-ta-sluzhbami>
11. Наказ Міністерства освіти та науки України «Щодо профілактики злочинності та правопорушень серед дітей, захисту їх прав на освіту» : від 29.10.2010 № 1023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1023290-10#Text>
12. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text>
13. Постанова КМУ «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» : від 03.10.2018 № 800. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF#Text>
14. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» : від 21.11.2013 № 896. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF#Text>
15. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації

Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_791.

16. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» : від 21.11.2013 № 895. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-%D0%BF#Text>

17. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з проведення у 2011 році Всеукраїнського тижня права» : від 17.08.2011 р. N 777-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/777-2011-%D1%80#Text>

18. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року» : від 29.09.2010 № 1911-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-%D1%80#Text>

19. Спільний наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» : від 19.08.2014 № 564/836/945/577. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14#Text>

2. Підручники, навчальні посібники, монографії, статті тощо

1. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.

2. Віктимологія : навч. посібник / Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2021. 71 с.

3. Головкін Б. М. Віктимність як основна категорія віктимології. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. Вип. 20. С. 6. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/golovkin_20.pdf

4. Головкін Б. М. Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. № 26. С. 84–97.
5. Кочарян А. Б., Гущина Н. І. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі: навч.-метод. посібник. Київ, 2011. 100 с.
6. Крещук К. Ю. Теоретичний аналіз зарубіжної літератури з проблеми стереотипів. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. наук. праць. Харків : НУЦЗУ, 2015. Вип. 16. С. 157–165.
7. Кримінологічна віктимологія : посібник / за заг. ред. професора О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
8. Методичні вказівки щодо вивчення курсу «Віктимологія та профайлінг» / уклад. Н. М. Теслик. Суми : Сумський держ. ун-т, 2019. 42 с.
9. Півень А. В. Віктимологічна профілактика вуличної насильницької злочинності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 183–189.
10. Пономарьов С. Ю., Федорович І. Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні : посіб. для праців. органів держ. влади та місцевого самоврядування. Київ : Міжнар. орг. з міграції, 2014. 74 с.
11. Посібник з європейського антидискримінаційного права. 2011. 196 с. (Рада Європи; Агенція з питань основоположних прав). DOI: 10.2811/11978.
12. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Вид-во Кроссруд, 2008. 364 с.
13. Сметаніна Н. В., Рябокінь О. М. Віктимна поведінка жертв «злочинів ненависті». *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 281–284.
14. Стандарт вищої освіти України : перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, ступінь вищої освіти Бакалавр, галузь знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 Соціальна робота : Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 р. № 557. URL : <http://surl.li/faysw>

15. Христич І. О. Сучасний стан латентної віктимності в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: *Економічна теорія та право* : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2012. № 4 (11). С. 196–204.
16. Юрченко О. Ю. Аналіз державної політики щодо захисту прав жертв від насильницьких злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету* : електрон. фах. наук. вид. URL : www.vestnik-pravo.mgu.od.ua
17. Юрченко О. Ю. Проблеми безпеки дітей в соціальних мережах та Інтернеті (віктимологічний аспект). *Порівняльно-аналітичне право* : електрон. фахове наук. вид. 2013. № 3-1. С. 336–338. URL: http://pap.in.ua/3-1_2013/8/Yurchenko%20O.Yu..pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль I. Теоретичні засади віктимології			
Тема	Зміст та форми роботи	Представлення результатів	Кільк. годин
Тема 1. Віктимологія як наука.	Підготувати повідомлення про особливості віктимізації в різних країнах світу або в окремі історичні періоди (можна готувати індивідуально чи у підгрупах).	Репрезентація доповіді	2
	Дайте письмову відповідь на питання: 1. Чим відрізняється метод анкетування від методу тестування? 2. Які цілі та функції віктимології як науки та навчальної дисципліни?	Конспект	2
Тема 2. Методи віктимології.	Підготувати презентацію на тему: «Системний підхід у віктимології».	Репрезентація презентації	2
	Прочитати задачу та відповісти на питання (див. практичне заняття 1).	Конспект	1
	Обгрунтуйте, які методи віктимології, на Вашу думку є найбільш ефективними?	Конспект	1
Тема 3. Характеристика віктимності та віктимізації.	Підготувати презентацію на тему: «Вплив виховання на розвиток віктимності особистості»	Репрезентація презентації	2
	Напишіть есе на тему «Віктимізація особистості у сучасному вимірі».	Репрезентація есе	2
	Розробити словник основних термінів до теми.	Словник прикріпити в Google Classroom	2
Тема 4. «Віртуальна жертва»: віртуалізація як шлях віктимізації індивіда	Наведіть приклади жертви у віртуальному просторі («віртуальна жертва») та приклад жертви у реальному часі («реальна жертва») зробіть у вигляді таблиці.	Репрезентація кейсів	2
	Розробіть буклет щодо безпечної поведінки дітей в інтернеті.	Репрезентація буклету	2
	Розробити словник основних термінів до теми.	Словник прикріпити в Google Classroom	2

Тема 5. Віктимологічна профілактика злочинності	Зробити порівняльний аналіз та оформити у вигляді таблиці масову та групову віктимізацію.	Репрезентація порівняльної таблиці	1
	Складіть фільмотеку зміст якої б відображав тезу «Екологічне виховання як профілактика віктимізації особистості».	Репрезентація фільмотеки	1
	Складіть есе на тему «Віктимологічна профілактика правопорушень крізь призму виховання».	Репрезентація есе	2
Усього за I змістовий модуль			24
Змістовий модуль II. Методологічні засади віктимології			
Тема 1. Недискримінація постраждалої особи.	Підготувати виховний захід щодо профілактики булінгу в освітньому середовищі.	Репрезентація виховного заходу.	4
	Зробити презентацію та провести рекламну кампанію щодо профілактики будь-якого (на вибір студента) правопорушення проти життя і здоров'я людини.	Репрезентація соціальної реклами щодо профілактики правопорушення проти життя і здоров'я особи.	2
	Визначте, на Ваш погляд, існуючі проблеми дискримінації в Україні та шляхи їх подолання.	Тезове зазначення шляхів подолання дискримінації	2
Тема 2. Віктимологічне запобігання злочинам стосовно жінок, неповнолітніх осіб та осіб похилого віку	Порівняти у вигляді таблиці віктимологічні характеристики потерпілих жінок, неповнолітніх, осіб похилого віку.	Репрезентація порівняльної таблиці.	2
	Складіть схему/алгоритм профілактики злочинів проти жінок, неповнолітніх та осіб похилого віку (категорія на вибір)	Репрезентація схеми чи алгоритму	2
	Розробити словник основних термінів до теми.	Словник прикріпити в Google Classroom	2

Тема 3. Віктимна поведінка окремих категорій постраждалих осіб від злочинів.	Проаналізуйте та розпишіть алгоритм дій, якщо людина потрапила в рабство.	Репрезентація алгоритму дій, якщо людина потрапила в рабство.	2
	Розробити рекомендації щодо запобігання вуличних злочинів.	Створити пам'ятку.	2
Тема 4. Віктимологія насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи.	Напишіть тези: авторська назва, узагальнення думок науковців, власні думки, висновки. Обсяг – 2-3 стор. За вимогами академічної доброчесності тези мають містити авторський текст (не менше 68 %), вірно оформлені посилання на задіяні джерела та список літератури.	Репрезентація тез.	6
	Підібрати форми та методи роботи з потерпілим/лою проти насильницького злочину.	Репрезентація форм і методів.	2
Тема 5. Віктимологія злочинів у сфері сімейно-побутових відносин.	Розробити словник основних термінів до теми.	Словник прикріпити в Google Classroom	2
	Напишіть доповідь про віктимологічні заходи запобігання злочинам у сфері сімейно-побутових відносин у різних країнах світу.	Репрезентація доповіді.	2
Тема 6. Віктимологія «Фонових» явищ злочинності	Розробити словник основних термінів до теми	Словник прикріпити в Google Classroom	1
	Розробити план програми профілактики фонових явищ в освітніх установах різного рівня.	Репрезентація плану програми	1
	Розробіть програму тренінгу для 9 і 11 класів на 12 годин щодо профілактики торгівлі людьми.		2
Усього за II змістовий модуль			36
Усього 60			

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Визначення поняття «віктимологія».
2. Охарактеризуйте історію виникнення віктимології.
3. Охарактеризуйте напрямки віктимологічних досліджень.
4. Визначте поняття «потерпілого/жертва».
5. Розкрийте віктимологічні стереотипи та їх роль в сучасному суспільстві.
6. Охарактеризуйте віктимність як психічну та соціально-психологічну девіацію.
7. Аргументуйте чи існуючий зв'язок між злочинцем і потерпілою особою/жертвою.
8. Охарактеризуйте особливості девіантної правосвідомості.
9. Зазначте чи існують градації взаємостосунків злочинця та потерпілого/жертви.
10. Охарактеризуйте феномен «ефекту очевидця».
11. Охарактеризуйте провокуючу віктимну поведінку та опишіть можливі наслідки.
12. Визначте предмет вивчення соціальної віктимології.
13. Охарактеризуйте соціальні та правові чинники, що впливають на віктимну поведінку індивіда.
14. Дайте характеристику індивідуально-психологічні особливості шахраїв та їхніх потерпілого/жертв.
15. Розкрийте напрями та завдання соціальної віктимології.
16. Загальна та індивідуальна віктимологічна профілактика.
17. Охарактеризуйте статистичні й соціологічні методи, як конкретні методи для проведення досліджень потерпілих осіб.
18. Порівняйте метод інтерв'ю та анкетування, вкажіть переваги й недоліки зазначених методів в роботі з постраждалими особами.
19. Охарактеризуйте типологію постраждалих осіб.
20. Дайте характеристику загальній профілактиці правопорушень.

21. Дайте характеристику індивідуальній профілактиці правопорушень.
22. Охарактеризуйте соціально-педагогічну віктимологічну профілактику в умовах освітніх закладів як частину загальної державної профілактики.
23. Порівняйте віктимологічну профілактику в Україні та в будь-якій іншій країні Європи на Ваш вибір.
24. Розкрийте особливості спеціально-віктимологічного запобігання статевим злочинам.
25. Назвіть та коротко охарактеризуйте законодавчі та нормативно-правові акти щодо запобігання та протидії насильства в сім'ї.
26. Зазначте фактори, що зумовлюють процес віктимізації населення у сфері сімейно-побутових відносин.
27. Охарактеризуйте поняття «фонових» явищ та їх зв'язок зі злочинністю.
28. Охарактеризуйте віктимологію бродяжництва, жебрацтва.
29. Охарактеризуйте віктимологія проституції та дитячої проституції, зазначте шляхи подолання цих небезпечних явищ.
30. Охарактеризуйте вплив віртуалізації на віктимізації індивіда.
31. Охарактеризуйте синдром вивченої безпорадності та окресліть його роль в процесі віктимізації.
31. Зазначте з якого віку і при яких умовах необхідно формувати цифрову грамотність дітей та підлітків.

Додаток В

**СИЛАБУС
ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ
«ОСНОВИ ВІКТИМОЛОГІЇ»**

Назва освітнього компоненту	Основи віктимології
Інформація про освітній компонент	Галузь знань: 23 Соціальна робота Спеціальність: 231 Соціальна робота Ступінь вищої освіти: бакалавр Вибірковий освітній компонент Рік підготовки: третій Семестр: 5
Тривалість освітнього компоненту	120 годин (4 кредити ECTS)
Цілі та очікувані результати навчання	<p>Мета освітнього компоненту «Основи віктимології» полягає в опануванні здобувачами вищої освіти знань щодо загальнотеоретичних положень і концепцій віктимології (аналіз стану віктимності та прогнозу віктимізації суспільства, характеристики постраждалих від злочинів та віктимологічної детермінації) та організації заходів віктимологічної профілактики.</p> <p>Завдання курсу: одержання теоретичних знань з основних понять віктимології; вивчення сучасних підходів до обґрунтування, сприйняття та соціально-психологічної допомоги постраждалим різних типів; практичне вирішення завдань аналізу та прогнозу віктимності та віктимізації, й на цій основі визначення найбільш ефективних заходів загальної, спеціальної та індивідуальної віктимологічної профілактики; визначення значимості та сфери застосування віктимологічних знань у професійній діяльності працівника соціальної сфери.</p> <p>Вивчення курсу спрямоване на формування таких компетентностей:</p> <p>ЗК1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського(демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.</p> <p>ЗК 9. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.</p> <p>ФК 2. Здатність прогнозувати перебіг різних соціальних процесів;</p>

	<p>ФК 10. Здатність розробляти шляхи подолання соціальних проблем і знаходити ефективні методи їх вирішення;</p> <p>ФК 12. Здатність ініціювати соціальні зміни, спрямовані на піднесення соціального добробуту;</p> <p>ФК 15. Здатність взаємодіяти з клієнтами, представниками різних професійних груп та громад;</p> <p>Вивчення курсу спрямоване на досягнення таких програмних результатів навчання:</p> <ul style="list-style-type: none"> – здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування професійних і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між соціальними подіями та явищами (ПРН 1); – ідентифікувати, формулювати і розв'язувати завдання у сфері соціальної роботи, інтегрувати теоретичні знання та практичний досвід (ПРН 3); – теоретично аргументувати шляхи подолання проблем та складних життєвих обставин, обирати ефективні методи їх вирішення, передбачати наслідки (ПРН 5); – приймати практичні рішення для покращення соціального добробуту та підвищення соціальної безпеки (ПРН 15); – демонструвати уміння креативно вирішувати проблеми та приймати інноваційні рішення, мислити та застосовувати творчі здібності до формування принципово нових ідей (ПРН 22).
Зміст	<p>Змістовий модуль I. Теоретичні засади віктимології</p> <p>Тема 1. Віктимологія як наука.</p> <p>Тема 2. Методи віктимології.</p> <p>Тема 3. Характеристика віктимності та віктимізації</p> <p>Тема 4. «Віртуальна жертва»: віртуалізація як шлях віктимізації індивіда.</p> <p>Тема 5. Віктимологічна профілактика злочинності.</p> <p>Змістовий модуль II. Основні характеристики віктимологічного запобігання злочинності.</p> <p>Тема 6. Недискримінація постраждалої особи.</p> <p>Тема 7. Віктимологічне запобігання злочинам стосовно жінок, неповнолітніх осіб та осіб похилого віку.</p> <p>Тема 8. Віктимна поведінка окремих категорій постраждалих осіб від злочинів.</p> <p>Тема 9. Віктимологія насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи.</p> <p>Тема 10. Віктимологія злочинів у сфері сімейно-побутових відносин.</p> <p>Тема 11. Віктимологія «фонових» явищ злочинності</p>

Форма контролю						
МОДУЛЬ						Сума
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2			Залік
Теми №	Бали за поточний контроль		Теми №	Бали за поточний контроль		Мах 100 (k=0,4)
	Сем./практ			Сем./практ		
Т 1	8	2	Т 7	8	2	60- 100
Т 2	8	2	Т 8	8	2	
Т 3	8	2	Т 9	5	2	
Т 4	8	2	Т 10	8	2	
Т 5	8	2	Т 11	8	2	
Усього	40	10	Усього	40	10	
Мах		50	Мах		50	
Відомості про викладача (викладачів)			Гладун Тетяна Олександрівна, кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної роботи. Анголенко В.В., кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної роботи. Лисенко Ю. О., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи. Печериця Н.М., кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної роботи.			
Інформація для підтримання зв'язку з викладачем			tatanagladun4@gmail.com v_angolenko@ukr.net yu25lysenko@gmail.com natalapecerica8@gmail.com			
Попередня підготовка			Курс пов'язаний з наступними освітніми компонентами: «Вступ до спеціальності», «Деонтологія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», «Правові основи соціальної роботи» та інші.			
Методи навчання			Пояснювально-ілюстративний, проблемний, частково-пошуковий, дослідницький; словесні,			

	наочні, практичні; самостійне опрацювання здобувачами навчального матеріалу.
Методи контролю та оцінювання	Оцінювання здобутих компетентностей здобувачів вищої освіти здійснюється відповідно до вимог кредитної трансферно-накопичувальної системи організації освітнього процесу. Форми контролю: поточний, підсумковий модульний, семестровий підсумковий. Оцінюються усні й письмові відповіді, доповіді, тести, практичні завдання, презентації, самостійна робота відповідно до внутрішнього Порядку оцінювання здобутих компетентностей здобувачів освіти.
Технічне і програмне забезпечення	Розробки лекцій, практичних та семінарських занять; словники; підручник; методичні посібники.
Політика доброчесності	Академічна доброчесність передбачає сумлінне і вчасне виконання обов'язків здобувача освіти, зокрема відвідування аудиторних занять, дотримання графіків і дедлайнів навчального плану та програми, толерантне й шанобливе ставлення до всіх учасників освітнього процесу. Проявами порушення морально-етичних принципів поведінки учасників освітнього процесу є списування, у тому числі через посередництво мобільного Інтернету, використання у власній праці чужих матеріалів без посилань, представлення як своїх здобутків матеріалів, узятих з Інтернету. Відпрацювання пропущених із поважної причини занять здійснюється студентом або самостійно, або в ході індивідуальних занять згідно з графіком консультацій викладача, або дистанційно. Роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин, оцінюються на нижчу оцінку (75% від можливої максимальної кількості балів за вид діяльності). Перескладання модулів відбувається з дозволу деканату.

Навчальне видання

ОСНОВИ ВІКТИМОЛОГІЇ

Навчально-методичний посібник
для підготовки здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавр за
освітньо-професійною програмою галузі знань 23 Соціальна робота,
спеціальності 231 Соціальна робота

Укладачі : Анголенко Валентина Володимирівна, Гладун Тетяна
Олександрівна, Лисенко Юлія Олегівна, Печериця Наталія Михайлівна.